

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Přechodníky ve Rvačovského *Knížce zlaté*
Bakalářská práce

Autor: Lucie Váchová
Studijní program: B0114A090005 Český jazyk a literatura se zaměřením na
vzdělávání
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Historie se zaměřením na vzdělávání
Vedoucí práce: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.
Oponent práce: Mgr. Hana Goláňová, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor:	Lucie Váchová
Studium:	P21P0502
Studijní program:	B0114A090005 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor:	Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Historie se zaměřením na vzdělávání
Název bakalářské práce:	Přechodníky ve Rvačovského Knížce zlaté
Název bakalářské práce AJ:	Transgressives in Rvačovský's Knížka zlatá

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

1. Studium dosavadní literatury o kongruenci přechodníků v humanistické češtině, formulace hypotéz.
2. Excerpce pramene (podle počtu dokladů a jejich povahy, cíleno je na totální excerpci).
3. Otagování dokladů (relativní čas, kongruentnost, rod, typ variantního zakončení, typ novotvaru, stejnopodmětnost) a jejich základní statistické zpracování.
4. Srovnání výsledků s dosavadním poznáním, formulace závěrů a dalších badatelských perspektiv.

BOROVSKÁ, Hana, *Jazyk a korespondence Humprechta Jana Černína z Chudenic a Zuzany Černínové z Harasova*, Brno: MU, 2013.

ČERNÁ, Alena M., *Čeština Daniela Adama z Veleslavína*, Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2022.

DITTMANN, Robert, Krystalizování biblického stylu ve druhé půli 16. století: čtveroevangelium Bible Melantrichovy a Bible kralické šestidílné. *Listy filologické*, 2021, roč. 144, č. 3–4, s. 405–441.

DVOŘÁK, Emil, Výklady o přechodníku ve starších mluvnicích českého jazyka. *Slavica Pragensia*, 1968, roč. 10, s. 33–44.

DVOŘÁK, Emil, *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*, Praha: Univerzita Karlova, 1970.

GEBAUER, Jan, *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: Academia, 2007.

HUBÁČEK, Jaroslav, Přechodníky v české próze J. A. Komenského, *Listy filologické*, 1998, roč. 121, č. 3–4, s. 276–302.

KARLÍK, Petr, Přechodník (transgresiv), in: *Nový encyklopedický slovník češtiny: A–M, N–Ž*. Praha: NLN, 2016, s. 2183.

KLIMEŠ, Lumír, Přechodníkové vazby v kronice Jana Norberta Zatočila z Loewenbrugku ve vydání z roku 1685 a 1819, *Listy filologické*, 2009, roč. 132, č. 3–4, s. 379–395.

KOMÁREK, Miroslav, *Dějiny českého jazyka*, ed. O. Bláha, Brno: Host, 2012.

KUČERA, Karel, *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*. Praha: UK, 1983.

KYAS, Vladimír, Přechodník minulý v Blahoslavově Novém zákoně, in: Václav Machek (ed.), *Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka*, Praha: SPN, 1958, s. 249–254.

LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*, Praha: SPN, 1986.

OBERPFCALCER, František, *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1935.

RUSOVÁ, Tereza. *Přechodníky v barokní češtině*. Brno: FF MU, 2010 [nepublikovaná diplomová práce].

RVAČOVSKÝ, Vavřinec Leander, *Massopust*, ed. D. Šlosar, Praha: NLN, 2008.

RVAČOVSKÝ, Vavřinec Leander, *Knížka zlatá [...]*, Olomouc: B. Milichthaler, 1577. Brno: Moravská zemská knihovna, sign. ST1-0004.796. Knihopis K15126.

ŠLOSAR, Dušan – ČEJKA, Mirek – NECHUTOVÁ, Jana (eds.), *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno: MU, 1991.

UBLOVÁ, Veronika, *Mluvená čeština 16. a 17. století v korespondenci a rodinných pamětech*, České Budějovice: FF JU, 2011 [nepublikovaná diplomová práce].

TRÁVNÍČEK, František, *Historická mluvnice československá. Úvod, hláskosloví a tvarosloví*. Praha: Melantrich, 1935.

Zadávací pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

Oponent: Mgr. Hana Goláňová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 23.2.2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala pod vedením PhDr. Roberta Dittmanna, Ph.D., samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 2.5. 2024

.....

Lucie Váchová

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu této bakalářské práce PhDr. Robertu Dittmannovi, Ph.D., za jeho rady, trpělivost, vstřícný přístup a odborné vedení celé práce.

Anotace

VÁCHOVÁ, Lucie, *Přechodníky ve Rvačovského Knížce zlaté*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2024. 51 s. Bakalářská práce.

Tato bakalářská práce se zabývá přechodníky ve Rvačovského *Knížce zlaté*, významné památce středněčeské literatury. Teoretická část práce popisuje chování přechodníků v 16. století, zejména s ohledem na nedodržování kongruence přechodníkových konstrukcí. Praktická část představuje výsledky námi provedeného rozboru a komparaci s dosavadním poznáním. Cílem práce je podat ucelený obraz o užívání přechodníků v *Knížce zlaté* a přispět tak k hlubšímu poznání českojazyčné knižní produkce raného novověku.

Klíčová slova: *Knížka zlatá*; Vavřinec Leander Rvačovský; přechodník; kongruence; raněnovověká čeština

Annotation

Váchová, Lucie, *Transgressives in Rvačovský's Knížka zlatá*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2024. 51 pp. Bachelor Degree Thesis.

This B.A. thesis deals with transgressives in Rvačovský's *Knížka zlatá*, an important monument of Middle Czech literature. The theoretical part of the thesis describes behaviour of transgressives in the 16th century, especially with regard to violation of congruence of transgressive constructions. The latter part presents results of our analysis and includes a comparison with the preceding scholarship. The aim of the thesis is to present a comprehensive picture of the use of transgressives in the *Knížka zlatá* and thus to contribute to deeper understanding of the Czech language book production in the Early Modern Period.

Keywords: *Knížka zlatá*; Vavřinec Leander Rvačovský; transgressive; congruence; Middle Czech

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářská/diplomová/dizertační práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2022 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum: 2.5. 2024

Jméno studenta: Lucie Váchová

Podpis studenta:.....

Obsah

Úvod	10
1. Přechodník v češtině	11
1.1 Název	11
1.2 Klasifikace přechodníků	12
1.3 Výskyt přechodníků ve starších textech	12
2. Shodnost přechodníků v 16. století	14
2.1 Začátek nekongruence	14
2.2 Příčiny nekongruence	15
2.3 Vymezení kongruentních tvarů	15
2.4 Konkrétní příklady	16
3. Vavřinec Leander Rvačovský	18
3.1 <i>Knižka zlatá</i>	19
4. Metodologie	21
5. Výzkumné hypotézy	23
6. Výsledky výzkumu	24
6.1 Celkový počet přechodníků přítomných, minulých a budoucích	24
6.2 Kategorie čísla	29
6.3 Kategorie jmenného rodu	34
6.4 Kategorie slovesného rodu	37
6.5 Kongruence přechodníků	39
6.6 Kategorie vidu	42
6.7 Otázka různopodmětných přechodníků	44
Závěry	45
Prameny	48
Literatura	49
Příloha	51

Úvod

Naše bakalářská práce zkoumá distribuci přechodníků ve *Zlaté knížce* Vavřince Leandra Rvačovského. Po stránce teoretické vycházíme především z publikace Emila Dvořáka s názvem *Vývoj přechodnikových konstrukcí ve starší češtině* (1970), jež představuje nejpodrobnější práci zabývající se přechodníky. V jednotlivých publikacích a gramatikách jsme našli další poznatky o přechodnících a jejich vývoji.

Funkcí přechodníků je především kondenzace, zhuštění obsahu věty a vyjádření dějů, které doprovází děj hlavní. Jejich další úlohou je hierarchizace těchto dějů: přechodníky v tomto případě tedy vyjadřují vedlejší druhotný děj a konstrukce, které je obsahují, jsou považovány na polovětné útvary. Jejich výskyt byl v češtině velmi hojný až do 19. století, avšak v současné době jsou považovány za archaické.

Výzkum bude proveden na nepříliš rozsáhlém díle *Knižka zlatá*. Jde o spis, který radí věřícímu křesťanu, jak se správným způsobem bránit proti ďáblu a jeho sluhům. Toto dílo bylo vydáno tiskařem Fridrichem Milichthalerem roku 1577 v Olomouci. V práci se nejprve zaměříme na genezi přechodníků, jejich klasifikaci a výskyt v textech starší češtiny (kap. 1.1, 1.2 a 1.3). Následně popíšeme, jak se vyvíjela nekongruence přechodníků a jaké byly její příčiny (kap. 2.1 a 2.2). Taktéž vymežíme podobu kongruentních tvarů přechodníků na základě dosavadní literatury a uvedeme jejich příklady z dobových textů (kap. 2.3 a 2.4). Náplň praktické části se bude odvíjet od námi provedené excerpce z *Knižky zlaté*. Napřed bude popsána metodologie (kap. 4) a budou zformulovány výzkumné hypotézy (kap. 5), následně představíme výsledky rozboru excerpce. Ta zahrnovala celkem 458 dokladů přechodníků. V závěrech pak shrneme hlavní dosažené výsledky a odpovíme na výzkumné hypotézy.

1. Přechodník v češtině

Přechodníky jsou řazeny mezi neurčité tvary sloves (společně s infinitivem, příčestím minulým a trpným, *m*-ovým příčestím a dříve supinem). Tvoří se ze slovesného kmene přítomného nebo infinitivního (srov. Rusoová, 2010, s. 10), dnes rozlišujeme přechodník přítomný, minulý a případně ještě budoucí, který zastaral a již vyšel z užívání (Komárek, Kořenský, Petr et al., 1986, s. 154). Jejich funkcí je zhuštění obsahu věty a vyjádření dějů, jež doprovází hlavní děj, a dále jejich hierarchizace, která probíhá na základě dílčího komunikačního děje. V tomto případě můžeme říct, že přechodník vyjadřuje děj druhotný (Rusoová, 2010, s. 15), respektive děj vyjádřený jako vedlejší prostřednictvím syntaktické kondenzace. Přechodníkové konstrukce se řadí mezi polovětné útvary, jež vyjadřují průvodní děj vzhledem k ději hlavnímu, časté byly např. v barokní češtině J. A. Komenského (Hubáček, 1998, s. 280). Nyní jsou přechodníky považovány převážně za archaické, objevují se už jen zřídka, zejména v textech uměleckých. Některých tvarů se užívá pro jejich knižnost ve slavnostních projevech, v historické próze, dále jsou užívány k ozvláštňení jazyka nebo k humornému účinku (Komárek, Kořenský, Petr et al., 1986, s. 154). Přechodníky jsou vlastně zbytky kdysi flexivně bohatšího systému participií, takže v historických mluvnicích bývají probírány spolu s dalšími participii, např. ve čtvrtém díle *Historické mluvnice jazyka českého* (Gebauer, 2007, s. 587). V *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (Karlík, 2016, s. 2183) je zdůrazněn jejich jmenný charakter a zařazení mezi neurčité slovesné tvary.

1.1 Název

Starší mluvnické práce užívají pro přechodníky pod vlivem latinské gramatické teorie označení *participium*. Za příklad lze vzít Blahoslavovu gramatiku, která právě tento český tvaroslovný termín obsahuje (Vintr, 1972, s. 154–155). Bayerová (1979, s. 103) ve svém soustavném přehledu uvádí dále i pojem *participiale*. V minulosti se vyskytla snaha pojmenování *transgressiv* počestit, a to od Václava Jana Rosy a jeho následovníků V. Jandyta, P. Doležala, J. V. Pohla a také obrozenských gramatiků. Existovalo několik označení – *způsob přestupný*, *způsob přestupovací*, *způsob přecházečný* nebo *způsob přecházečí*, avšak ani jeden z nich se neuchytil (Dvořák, 1970, s. 20). P. Doležal ve svém díle *Grammatica slavico-bohemica* například užíval kombinaci již zmíněných názvů, a to *transgressivus přestuplivý* (Bayerová, 1979, s. 103). Částečně za úspěšný by se dal považovat jednoslovný český název *přestupovník*, který byl vymyšlen Františkem Trnkou (1798–1837). Poněkud úspěšněji se uchytila jeho modifikovaná podoba *přestupník*, která

pak byla užívána půl století. Dnes používané pojmenování *přechodník* se vyskytlo u Františka Ladislava Čelakovského v jeho *Čtení o srovnávací mluvnici slovanské na univerzitě pražské*, které bylo vydáno roku 1853. Avšak tento termín nebyl ani v té době užíván všemi. Používali ho např. J. Kouba nebo J. S. Tomíček, naproti tomu třeba V. Zikmund a E. J. Mittner dávali přednost *přestupníku*. Až teprve studie a mluvnice F. Bartoše a zejména J. Gebauera termín *přechodník* ustálily (Dvořák, 1970, s. 20–21).

1.2 Klasifikace přechodníků

V současné češtině jsou přechodníky rozdělovány na přechodníky přítomné a minulé. Karlík (2016, s. 2183) rozděluje přechodníky na čtyři typy:

- a) přechodník přítomný od dokonavého slovesa (*udělaje*)
- a) přechodník přítomný od nedokonavého slovesa (*dělaje*)
- b) přechodník minulé od dokonavého slovesa (*udělav*)
- c) přechodník minulé od nedokonavého slovesa (*dělav*)

Přítomný přechodník utvořený od nedokonavého slovesa vyjadřuje děj současný s dějem hlavním, taktéž by tomu bylo v případě utvoření přechodníku minulého z nedokonavého slovesa (*viděv, slyšev, pozorovav*). Děj předčasný před dějem hlavním je možno vyjádřit přechodníkem minulým dokonavého slovesa, případně i přechodníkem přítomným dokonavého slovesa (Hubáček, 1998, s. 280). Oba typy přechodníků, jež ve staré češtině měly větší autonomnost jako polovětné konstrukce, se postupem času začlenily do větné stavby. Z tohoto důvodu se vyžadovalo dodržování shody přechodníku s podmínkem a upouštělo se od přechodníkových vazeb nevztahujících se k podmětu věty (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1986, s. 368). V současné češtině se však používá typicky jen přechodník přítomný od nedokonavých sloves a přechodník minulé od sloves dokonavých.

1.3 Výskyt přechodníků ve starších textech

Výskyt přechodníkových konstrukcí v textech starší češtiny byl oproti dnešní době velmi hojný. Přechodníky se objevovaly jak v psaných textech, tak velmi pravděpodobně i v mluveném jazyce. Největší koncentrace těchto prvků se vyskytovala v textech vyššího stylu. Frekvence přechodníků byla ovlivněna i žánrem a stylistickým postupem daného díla, v prozaických dílech se objevovaly o něco častěji než v poezii,

nejnižší frekvence byla v dramatu, v překladech samozřejmě záleželo také na participiích v předloze. Je nutné podotknout, že i v textech stejného žánru mohly být značné rozdíly ve frekvenci uplatnění přechodníků. Dvořák (1970, s. 139) to dokazuje několika příklady. Například v *Ezopovi*, didaktické próze, vypravující příběhy, je až 14,2 % přechodníků ze všech slovesných tvarů, naproti tomu v *Alanovi*, v němž jde spíše o popisy a výklady, procento klesá na 1,1 %. Nejvyšší četnost byla obecně zachycena v nejstarších textech psaných do 40. let 14. století, Dvořák (1970, s. 137) jako příklad uvádí, že procentuální zastoupení přechodníků v rámci všech slovesných tvarů v Alexandreidě činilo až 11,7 %. Pro 14. století celkově zmiňuje tamtéž hodnotu 10,1 %.

S postupem času přechodníkových konstrukcí v textech ubývalo, v 15. století se průměrná frekvence oproti předchozímu století poněkud snížila, činila 7,5 %. V tomto století taktéž záleželo na žánru a stylistickém postupu, příkladem mohou být povídky z *Rozprávek* Hynka z Poděbrad. V povídce *O panu Týmovi a o koni*, kde jsou četné přímé řeči, je jen 3,6 % přechodníků, naproti tomu v povídce se zhuštěným, dynamickým dějem *O dvou tovaryších* podíl sahá až k 14,6 % (Dvořák, 1970, s. 139).

Ve století šestnáctém je rovněž výskyt přechodníků ovlivněn žánrem a stylistickým postupem. Například v humanistické Blahoslavově nebo Veleslavínově češtině se objevuje na rozdíl od *Zápisů* kněze Václava Rosy méně přechodníků, protože se u nich často jedná o odborné výklady. Naopak v renesančních rozprávkách nebo historické próze je frekvence přechodníků nejvyšší. Procentuálně jsou nejvíce přechodníky zastoupeny v textech Václava Hájka z Libočan (15,2 %) a Martina Kuthena (16,9 %), viz Dvořák (1970, s. 139–140). Dvořák ve své monografii (1970, s. 138–140) na základě rozboru konkrétních děl dospěl k závěru, že v tomto století frekvence přechodníků činí celkově 7,9 %. Pro 17. století uvádí už pouze 7,1 %, avšak Hubáček (1998, s. 279) ve své studii zjistil, že pokud by bylo procento přechodníků v *Labyrintu* (10,4 %) nahrazeno celkovým průměrem děl Komenského (5,2 %), klesla by hodnota frekvence pro toto století u Dvořáka na 6,0 %. 17. století by se tedy dalo považovat za dobu, kdy pokračoval ústup přechodníkových konstrukcí. V následujícím století ustupují přechodníky velmi výrazně, podle Dvořáka (1970, s. 142) činil průměr z jím zkoumaných děl už pouze 3,1 %.

2. Shodnost přechodníků v 16. století

Ve spisovné češtině jako v jediném ze současných slovanských jazyků se udržela rozsáhlá shoda (kongruence) přechodníkových tvarů s podmětem v čísle a rodě. Shoda přechodníkových participií se subjektem v čísle a ve tvarech singuláru i ve jmenném rodě byla charakteristickým rysem i pro starou češtinu (Dvořák, 1970, s. 67; Rusoová, 2010, s. 17). Kongruentnost se v jednotlivých slovanských jazycích postupně vytrácela, avšak v českém jazyce k tomuto jevu docházelo nejpozději, a to především až v 16. století (Dvořák, 1970, s. 67). Nekongruentní tvary přechodníků začínají pronikat zejména do jazyka mluveného, což je patrné na výskytu těchto tvarů například v dobové soukromé korespondenci nebo ve smolných knihách. Dodržování kongruence přechodníků podle intencí Jana Blahoslava setrvalo u děl vysokého stylu v jednotě bratrské jak ve druhé polovině století šestnáctého (autoritativně v Kralické bibli), tak i v tom následujícím (také v době pobělohorské v exilu). Neporušování kongruence bylo považováno za rys vysokého stylu a prestižních funkcí jazyka (Dittmann, 2021, s. 421).

2.1 Začátek nekongruence

Starší gramatikové se příčinami a podmínkami tohoto vývoje příliš detailně nezabývali, avšak jistou pozornost tomuto problému věnovali. Podle nich bylo užívání nekongruentních tvarů od písařů, tiskařů a autorů známkou nedbalosti. Tyto tvary považovali až za barbarismy a solecismy (Dvořák, 1970, s. 67). Ostrá kritika nekongruentních tvarů se objevuje v *Gramatice české* od Jana Blahoslava, který tvrdil, že jednou z příčin tohoto jevu je neznalost české gramatiky a zlé zvyky (Šlosar, Čejka, Nechutová, 1991, s. 257). Další možnou příčinou byla snaha vyhnout se homonymii s přítomným časem, např. nahrazení přechodníku *miluje* (pro singulár mužského rodu životného) tvarem *milujíc* (Dittmann, 2021, s. 422). Vladimír Kyas (1997, s. 249) považuje Blahoslava po právu za jednoho z největších zachránců upadajících shodných přechodníků. Bratrský biskup odporoval náměšťské mluvnici (a v ní Filomatesově pasáži), jež se přibližovala dobovému mluvenému jazyku. Optát i ve svém překladě Nového zákona z roku 1533 značně přechodníky redukoval, především ty minulé. V tomto období směřoval vývoj českých přechodníků k ustrnutí a nekongruenci, avšak postupně se rozvíjející vzdělání humanistických překladatelů a spisovatelů dalo podnět k tomu, že začaly vznikat práce věnující se shodnosti přechodníků, protože právě díky nim se čeština mohla rovnat klasickým jazykům, a latinu dokonce v bohatosti překonat a přiblížit se bohatosti řeckého systému participií. Blahoslavovým záměrem bylo vytvoření

českého spisovného jazyka, který by obsahoval bohatost slovotvorných a tvarotvorných prostředků a lišil by se od běžně mluveného jazyka, a právě pro biblický styl ivančického biskupa se stal shodný přechodník, zejména minulý, nejtypičtějším jazykovým rysem (Kyas, 1958, s. 247–251).

2.2 Příčiny nekongruence

Až rozvoj historické syntaxe v moderní době vrhl více světla na příčiny nekongruence. Dvořák ve své publikaci (1970, s. 67–68) zmiňuje, že A. Potebňa, J. Zubatý a další slavisté dokázali, že k ústupu kongruence přechodníků docházelo kvůli „uvolňování vztahu přechodníkové konstrukce k podmětu věty v souvislosti s jejím těsnějším začleňováním do části přísudkové“. Na ústup kongruence působila i řada dalších vlivů – některé tento proces zrychlovaly a některé ho zase zpomalovaly. Tento proces lze charakterizovat jako proces dlouhodobý, postupný a ne zcela lineární (Dvořák, 1970, s. 91).

2.3 Vymezení kongruentních tvarů

Pro sledování vývoje shodnosti přechodníků je nutné nejprve vymežit, které jejich tvary lze považovat za kongruentní. Kongruentní přechodník by měl podle dobové normy přejímat od podmětu věty jmenné kategorie. Historická norma byla v průběhu staletí proměnlivá, například ve starším období se tvar typu *nesa* užíval i pro neutrum singuláru, tvar *nesúč/nesouc* mohl být užít nejen pro femininum singuláru, ale také pro plurál všech rodů a postupně také pro neutrum singuláru. V 16. století již tyto tvary singuláru středního rodu typu *nesa* postupně pronikaly i do textů spisovatelů dodržujících kongruenci. Dvořák (1970, s. 87) ve své publikaci tudíž tvrdí, že je v tomto případě považuje pro onu dobu za kongruentní. Daniel Adam z Veleslavína byl jedním z autorů, kteří pečlivě dodržovali dřívější normu při distribuci přechodníků přítomných. Pro singulár maskulina a neutra užíval koncovky *-al/-e*, na singulár feminina připadalo zakončení *-íc/-ouc* a pro plurál všech rodů *-íc(e)/-ouc(e)*. Avšak i v jeho textech se výjimečně objevovaly odchylky, například někdy došlo k užití tvaru přechodníku na *-íc/-ouc* pro střední rod. V jeho textech se hojně vyskytují i přechodníky minulé, kdy jsou zakončeny buď *-Ø*, *-ši* a *-še*, nebo *-v*, *-vši*, *-vše* u kmenů zakončených na samohlásku, např. *obec vratislavská zbouřivši se na pány své udeřila* nebo *žák, naučiv se něčemu z kněh o věcech tureckých, mluvil a rozprávěl* (Černá, 2022, s. 180–181). S postupným uvolňováním kongruence se vlivem humanistické češtiny v jazyce začaly častěji objevovat novotvary přechodníků zakončené na *-v* (doložené už od 14. stol.) u kmene slovesa, který byl zakončen na

souhlásku. Tyto novotvary byly častým prvkem ve Veleslavínových textech, např. *dosedv na knížetci stolici [...], práva a zřízení zemská vydal* (Černá, 2022, s. 182–183). Jan Blahoslav o tomto typu tvrdí, že zakončení je sice užitečné vzhledem k smyslu, avšak výslovnost by byla nepřirozená a nepříjemná. Připouštěl by psaní *-v* v případě, že by se nevyslovovalo, a celkově se proti němu vymezuje. Radí, že „nejlépe jest tomu slovu povyhnouti někudy okolící“ (Čejka, Šlosar, Nechutová /eds./, 1991, s. 274–275). Gebauer (1958, s. 86–87) ve své mluvnici zmiňuje, že typické bylo kolísání samohláskové délky u přechodníků přítomných v sg. f., jako konkrétní příklad uvádí tvar *jsuci* (vedle *jsouci*).

Za kongruentní přechodníky budeme v této práci považovat: a) typ *nesa/dělaje* i *nesoucdělajíc* (a také *nesucl/dělajic*) a typ *udělav/přišed* i *udělavši/přišedši* u neuter singuláru; b) typ *nesoucdělajíc* i *nesouceldělajice* u plurálu všech rodů.

2.4 Konkrétní příklady

Co se týče podílu užívání kongruentních a nekongruentních přechodníků obecně, v první polovině 16. století ještě značně převažoval výskyt přechodníků shodných. Nekongruentní tvary transgresivů se vyskytovaly zřídka nebo téměř vůbec. Například v textech do roku 1560 vyskytujících se ve *Vyznáních na mučidlech* je pouze jeden nekongruentní tvar (Dvořák, 1968, s. 89). S postupem času se ale tento poměr mění, do rukopisů začínají pronikat i nekongruentní tvary přechodníků ve větším měřítku. Například v díle *Frantova práva*, vydaném v roce 1518, se nachází 13 neshodných tvarů ze 255 stejnopodmětných. V průběhu celého 16. století dochází k samovolnému pronikání nekongruentních přechodníků do českého jazyka. V mluveném jazyce byla kongruence přechodníků v polovině 16. století již značně uvolněná, důkazem je podíl neshodných tvarů v *Knihách svědomí* z let 1543–1560. Zde se nacházelo 44 nekongruentních tvarů mezi 111 stejnopodmětnými konstrukcemi. S postupem času se v druhé polovině 16. století podíl používání neshodných tvarů přechodníků v některých žánrech nadále navyšuje. V textech psaných mezi lety 1560 a 1600, které se objevují v již zmíněných *Vyznáních na mučidlech*, se vyskytuje 98 nekongruentních tvarů z 231 stejnopodmětných transgresivů. Musíme ovšem počítat s možností, že značný výskyt nekongruentních tvarů mohl být ovlivněn opisovači, například v *Rozprávkách Březinových* a v *Příhodách Václava Vratislava z Mitrovic* (Dvořák, 1970, s. 89).

U literatury vyššího stylu je kongruence přechodníkových tvarů zachována poměrně důsledně, a to i ve druhé polovině 16. století, kdy už jsou přechodníky shodné

v běžné mluvě a částečně i spisech nižší stylistické úrovně spíše na ústupu. Toto tvrzení je podloženo například výskytem pouze 3 nekongruentních tvarů z 507 stejnopodmětných u Jana Blahoslava nebo třeba jejich výjimečným výskytem v *Bibli kralické*. V díle *Ráj duše* se vyskytovaly nekongruentní tvary taktéž pouze tři, avšak i ty byly později v prvním překladu, který zhotovil Adam z Vnoře, nahrazeny právě tvary kongruentními (Dvořák, 1970, s. 90). Naopak v soukromé korespondenci byl výskyt neshodných přechodníků relativně vysoký. Nejčastěji se v textech vyskytovaly tvary přechodníku přítomného pro rod ženský v singuláru i v rodě středním, avšak v mnoha případech byly vytvořeny nesprávně (Ublová, 2011, s. 94). Jako konkrétní příklad hojného užívání nekongruentních tvarů by se mohla uvést soukromá korespondence české šlechtičny Kateřiny ze Žerotína z roku 1636. Tam bylo zjištěno až 62 % neshodných přechodníků. Dalším příkladem, taktéž ze 17. století, by mohly být Slavatovy zápisky, kde tyto tvary dosahují až 43 % (Dittmann, 2021, s. 421).

Vývoj užívání shodných přechodníků v sedmnáctém století navazuje na tendence předešlého období. Důsledné dodržování kongruence se vyskytuje pouze v literatuře vyššího stylu, toto tvrzení je podloženo pouze dvěma nekongruentními tvary stejnopodmětných přechodníků z celkového počtu 841 (tj. 0,24 %) v *Labyrintu* Jana Amose Komenského (Dvořák, 1970, s. 90). Nekongruentní tvary se vyskytují ojediněle u Jana Františka Beckovského, konkrétně v díle *Poselkyně starých příběhů českých* z roku 1700. Dvořák (1970, s. 90) zmiňuje, že v této knize ze všech stejnopodmětných přechodníkových konstrukcí ty neshodné dosahují pouze 4,3 %. Dále zde jako příklad uvádí texty z tohoto období, které se objevují ve *Vyznáních na mučidlech*, kde procento nekongruentních tvarů ze všech stejnopodmětných přechodníků činí až 60,9 %. František Oberpfalcer (1935, s. 103) uvádí jako jeden z nejcharakterističtějších příkladů část ze smolné knihy města Loun z roku 1620, kde Sabrina Loketská pro svou osobu užívá formy mužské a naopak pro svého milence tvary ženské, např. *Zůstávaje já v službě při městě Mostu, tu se se mnou seznámil Martin N. a mně sobě namlouvajíc podvedl...* V knihách černých neboli smolných je procento neshodných přechodníků obecně vysoké. Jako příklad uvádí Oberpfalcer černou knihu města Rokycan z roku 1606, např. *ten měšťan, kterému krám vyloupali, poznavši sochor cejchovaný, železný, jehož odběhli, toho mlynáře býti, týž mlynář měl skrze to těžkost* (Oberpfalcer, 1935, s. 103–106). Borovská (2013, s. 31–32) ve své publikaci zmiňuje, že v soukromé korespondenci Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic ze 17.

století převažuje výskyt přechodníků neshodných. Celkově bylo v Zuzaniných sledovaných listech objeveno pouze 7 přechodníků, až na jeden byly přítom všechny neshodné. V období, kdy Zuzana tuto korespondenci psala, byly původní mužské koncovky (-a, -el-ě) již na ústupu. Borovská (2013, s. 31–32) uvádí, že je autorka v těchto textech nahrazovala plurálovou podobou, např. *pan Honz, chudátko starý, majíce již věku svého 87 let, velice bídnej jest*. Nekongruentní tvar užila i pro jediný nalezený přechodník ženského rodu, např. *umra já, umře se mnou všecko, čím bych se těšila*.

3. Vavřinec Leander Rvačovský

Vavřinec Leander Rvačovský ze Rvačova, též známý jako Vavřinec Rvačovský z Roudnice, se narodil v roce 1525 v Roudnici. Ohledně jeho mládí, dospívání a studií se nezachovaly téměř žádné informace. Všeobecně je o něm známo, že „byl kališnickým knězem, svatovítským děkanem, rožmberským kazatelem a plzeňským farářem“ (Osičková, 2011, s. 11).

Jeho později vydané práce vypovídají o tom, že prošel vysokoškolským studiem, které bylo zaměřeno humanitním směrem. Není známo, kde studoval ani kdy. Co se týče ukončení studia, bakalářského titulu nedosáhl. Informace o jeho profesním životě také nejsou zcela věrohodné. Nejspíše pracoval do roku 1555 jako správce školy ve slezském Těšíně. Dále víme, že působil jako učitel a vychovatel Fridricha Kazimíra, syna tamějšího knížete Václava. Vykonával učitelskou profesi i pro šlechtické syny Zdeňka Brtnického z Valdštejna, konkrétně v Brtnici. Vavřinec získal díky jeho přímluvě u tehdejšího císaře Maxmiliána II. erb a přídomek „z Rvačova“ (Kolár – Šlosar, 2008, s. 547).

V roce 1570 začal působit jako farář v Moravských Budějovicích, avšak nepůsobil jen zde, šlo i o další místa. Post faráře zastával i v Jaroměřicích od roku 1573, poté se přesunul v roce 1575 do Krhové u Valašského Meziříčí, farářoval rok i v Jevíčku. Roku 1580 se stal děkanem ve Slaném, od roku 1584 spravoval faru v Kostelci nad Labem. Působil i v dalších městech, jako byly Bohdaneč, Luže, Nový Bydžov a Louny. Poté měl údajně nastoupit na post děkana v Táboře, avšak tato informace není věrohodně podložena (Kolár – Šlosar, 2008, s. 547). Ani o konci jeho života nejsou známy téměř žádné informace, podle *Lexikonu české literatury* zemřel 23. 4. 1591 (Osičková, 2011, s. 11).

Život Vavřince Leandra Rvačovského byl neklidný, čehož příčinou bylo časté měnění působišť kněžského povolání. Avšak to mělo na druhou stranu i některé klady, získal mnoho životních zkušeností a vědomostí nejen z různých částí země, ale i z ciziny, např. z Německa. S tímto jeho životním stylem se ovšem pojilo mnoho negativ, střídání působišť doprovázely spory s pány a konzistory, hádky, pomlavy a výtržnosti. Ve svých knihách se snaží proti těmto nešvarům bojovat (Osičková, 2011, s. 11).

Naše práce se věnuje Rvačovského *Knížce zlaté*, avšak je důležité zmínit i jeho nejznámější dílo *Massopust*. Tato mravokárná alegorie vyšla roku 1580 a byla vytištěna tehdejším nejvýznamnějším tiskařem Jiřím Melantrichem z Aventina (Kolár – Šlosar, 2008, s. 561). Cílem tohoto díla bylo předání výstrahy, která se týkala hříšných masopustních zvyklostí, tehdejší mládeži. Podle Rvačovského tyto zvyklosti přinášely pouze věčné zatracení a zkázu. Toto dílo bylo dlouhou dobu mezi lidmi oblíbené, především u vzdělanější vrstvy (Osičková, 2011, s. 12–13).

3.1 Knížka zlatá

Dílo, jehož výzkumu se budeme věnovat, nese název *Knížka zlatá [...]*. Bylo vydáno roku 1577 v Olomouci tiskařem Fridrichem Milichthalerem. Není rozsáhlé, jde spíše o kratší spis, ve kterém Rvačovský předkládá křesťansky založenému člověku, jak se ubránit ďáblu a jeho sluhům. Celkově dílo spadá do kategorie nábožensky vzdělávací a nabádací literatury (Osičková, 2011, s. 12).

Co se týče dochování této knihy, v České republice se nachází pouze několik exemplářů, často jsou neúplné. *Knihopis* eviduje celkem 11 výtisků. Exempláře jsou uloženy Moravském archivu v Brně a také v Moravské zemské knihovně v Brně, dále v Knihovně Biskupství litoměřického, Knihovně Národního muzea, Strahovském klášteře (tamější exemplář je ovšem od r. 1991 nezvěstný),¹ Knihovně pražské metropolitní kapituly a v Lobkowiczské knihovně v Roudnici nad Labem. Dva výtisky se nachází i v zahraničí, a to na Slovensku v Slovenské národní knihovně a v Maďarsku v Národní knihovně Széchényiho. Jeden výtisk je součástí blíže neidentifikované soukromé sbírky v Praze.

Knihy má osmerkový formát (8°) a čítá 246 listů, jež jsou označeny po složkách písmeny od A až po Z (A8–Z8), dále Aa až Dd (Aa8–Dd8). Výjimku tvoří oddíl B, jehož

¹ Soukromá komunikace s knihovnicí Knihovny Královské kanonie premonstrátů na Strahově Zuzanou Nejedlíkovou, listopad 2022.

rozsah je delší (B1–B10). Na titulním listu knihy se nachází prvky tištěné černou a červenou barvou, rub knihy je obohacen kruhovým medailonkem s heraldickým motivem znaku města Roudnice na Labem ve vavřínovém věnci. Tato dřevořezová ilustrace má rozměry 84x84 mm a nad ní se nachází nápis „INSIGNIA CIVITATIS RAVDNICII“, jenž je napsán kapitálou a předchází mu obrázek lístku. Jedinečný kompoziční prvek této knihy tvoří i její výzdoba, objevuje se mnoho vinět a iniciál.

Exemplář, který byl užit pro tuto práci, se nachází v Moravské zemské knihovně v Brně. Je uložen pod signaturou ST1-0004.796, přičemž je důležité poznamenat, že se jedná o exemplář zčásti defektní.²

² Za pomoc s opatřením snímků tohoto exempláře děkujeme Mgr. Olze Navrátilové, Ph.D.

4. Metodologie

Jak jsme již uvedli (viz kap. 3.1), použitou materiálovou bází pro náš výzkum byla *Knížka zlatá [...]*, napsaná Vavřincem Leandrem Rvačovským (vydána 1577 v Olomouci). Excerptce byla pořízena z exempláře uloženého v Moravské zemské knihovně v Brně pod signaturou ST1.0004.796. Neexcerptovali jsme, vzhledem k množství a hustotě dokladů, z celého výtisku, nýbrž pouze z jeho vybraných částí. Tisk jsme pro naše účely rozdělili na tři části, a to na začátek, střed a konec excerptovaného exempláře, abychom ověřili, jestli se přechodníky budou chovat srovnatelně na začátku, uprostřed a na konci tisku. Z každého úseku jsme pro náš výzkum excerptovali kolem 150 dokladů přechodníků, konkrétně z prvního, počátečního úseku (fol. *A2a–C3b) 151 dokladů, z druhého, prostředního úseku (fol. Z2b–Ee2a) celkem 149 dokladů a z posledního, koncového úseku (fol. K3a–P5b) celkem 158 dokladů. Celkem tedy náš materiál čítá 458 dokladů přechodníkových tvarů. Zkoumaný exemplář je částečně defektní (v excerptovaném úseku neobsahuje fol. A8) a snímek fol. Z8a nebyl zcela ostrý (špatně čitelný tvar na něm čteme jako přechodníkovou formu *nestíhajíc*). Na fol. *A2a–*B10b se nachází předmluva; protože však přechodníky v ní nevykazují výrazněji odlišné chování od ostatních částí, zařazujeme předmluvu do excerptce jako součást našeho prvního úseku. Transkripční zásady přejímáme z edice R. Dittmanna a kol. *Kralický Nový zákon z roku 1601. Kritická edice s variantami bratrských vydání z let 1564 až 1613*, Dolní Břežany: Scriptorium, 2023. Při lemmatizaci slov s náslovným *s-*, *z-*, *vz-* se řídíme striktně lemmatizací v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* (Nejedlý et al., 2012–).

Excerptci provádíme manuálně, doklady zapisujeme do programu MS Excel. Pro přehlednost a snadnou orientaci uvádíme u excerptovaných dokladů část tisku (úvodní, prostřední, koncovou) a přesnou lokalizaci (označení folia). Dále vypisujeme minimální kontext včetně tvaru přechodníku a tagujeme shodnost/neshodnost přechodníkových konstrukcí a jejich mluvnické kategorie (číslo, relativní čas /resp. zda jde o přechodník minulý, přítomný, či budoucí/, jmenný rod, vid a slovesný rod). Dále uvádíme lemma a ve sloupci určeném na poznámky uvádíme případně problematické momenty při určování daných kategorií (někdy není např. jasné, k čemu se přechodníkový tvar v dlouhých a málo přehledných souvětích váže). Konkrétním příkladem, kdy nebyl zcela jasný podmět věty, je doklad *dobře číníc všem i nepřátelům* na fol. *B1a. V tomto případě jsme se rozhodli pro učení podmětu, který byl kontextově nejbližší, a to tedy [Bůh]. Problematika

při určování podmětu přechodníku se objevila i u dokladu *aby ... udělal ... dva cherubiny ... roztažená majíce křídla* Bb2a. V tomto případě jsme taktéž určili hloubkový podmět přechodníku podle smyslu, a to tedy podmět [cherubiny]. Několik řádků otagované databáze dokladů ukazuje následující obrázek:

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	
část tisku: úvodní (0), prostřední (1), koncová (2)	Variante Leander Ratovský ze Rátova: <i>Kniha zlatá, v níže se přibíhá dle křídla/ankona, jakou by brazil má se křoviti [-], Olomouc: Bedřich Milešchaler, 1877 K19126; MZK, sign. S74 0094.796, Číslo tit.</i>	doklad (tak, aby v něm byla patrná nešloda)	přechodník přítomný (0) / minulý (1) / předložoucí (2)	číslo: sg. (0) pl. (1)	rod v sg. (M / F / N) a podle shody i v pl.	aktivum (1) / pasivum (0)	shodnost (shodný 1 / / neshodný 0)	vít: nedok. (1) / dok. (0) / obovřid. (2)	lemma	pozn.	
2	0	*A2a	David ... spazňujíc	0	0	M	1	0	1	spazňování	
3	0	*A2a	velký jsi ... Pane Bože, čisíc veliké a slavné dřvy	0	0	M	1	0	1	čisící	
4	0	*A2b	[David] sstapuje ... nás penoukajíc	0	0	M	1	0	1	penoukání	
5	0	*A2b	který ... stvořiv	1	0	M	1	1	0	stvoření	
6	0	*A3a	Pavel písic k Galackým	0	0	M	1	0	1	psání	
7	0	*A3a	Smrt k nim se přiloučíc	2	0	F	1	1	0	přiloučení se	

Obr. 1: Ukázka otagované databáze přechodníkových dokladů ze Rvačovského *Knižky zlaté [...]*.

Nesamozřejmým metodologickým krokem je, že určujeme jmenný rod také v plurálových tvarech přechodníku, a to podle kontextu. Vede nás k tomu uchovávání rodového rozlišení v singulárových tvarech přechodníků v češtině, proto na základě analogie určujeme jmenný rod také v homonymních plurálových tvarech (typu *vedouce, přišedše*), ovšem už bez rozlišení kategorie životnosti, jež se u přechodníků nevyvinula ani v singuláru.

5. Výzkumné hypotézy

Cílem této bakalářské práce je popis chování přechodníkových konstrukcí v *Knížce zlaté* (1577). Na základě dosavadního bádání budeme ověřovat následující hypotézy:

1. Podíl neshodných přechodníků ze všech dokladů v *Knížce zlaté* [...] nepřesáhne v této tištěné památce 25 %, avšak bude mít nenulovou hodnotu.
2. Výskyt přechodníků typu *odvedv* a původně kvantitativních dublet typu *jsouc(i)/jsuc(i)* bude doložen.
3. Budou se zde vyskytovat tvary typu *dělajíc/nesouc* s elizí *-e* pro plurál všech rodů a tvary typu *jsa* i *jsouc* pro neutrum sg.
4. V *Knížce zlaté* se budou nacházet přechodníky budoucí typu *přijda*.
5. Přechodníky minulé od nedokonavých sloves typu *viděv*, *slyšev* zde budou taktéž zastoupeny.
6. Přechodníky minulé budou zastoupeny řádově řidčeji než přechodníky přítomné.
7. Zatímco tvary typu *nesouc* budou někdy užity pro maskulinum sg., tvary typu *nesa* nebudou užity pro femininum ani neutrum sg. ani plurál, tj. doložena bude jen expanze tvarů s nefinálním tvarotvorným sufixem *-c-*.
8. Budou se vyskytovat zbytky různopodmětných přechodníků.
9. Přechodníky se budou chovat zhruba stejně ve všech třech sledovaných částech tisku.

6. Výsledky výzkumu

6.1 Celkový počet přechodníků přítomných, minulých a budoucích

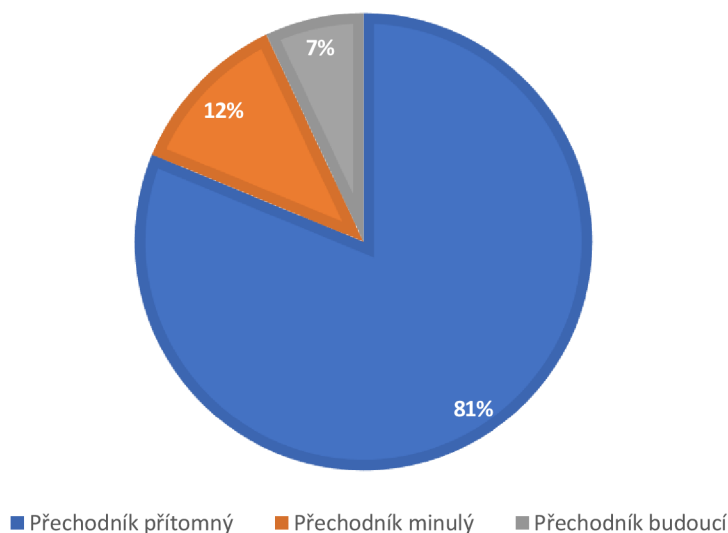
Z rozboru excerpce vyplynulo, že z celkových 458 dokladů jsou nejpočetněji zastoupeny tvary přechodníku přítomného, konkrétně se jich zde nachází 372. Před výzkumem jsme na základě současného stavu i dosavadních výzkumů předpokládali, že přechodník minulý bude zastoupen méně než přítomný. Tento předpoklad se ukázal jako správný. Přechodník minulý se v tomto textu objevil pouze 54krát a přechodník budoucí 32krát. Procentuální zastoupení přechodníků přítomných, minulých a budoucích uvádíme v grafu č. 1. Přechodníky přítomné dosahují v celkovém počtu 81 %, přechodníky minulé čítají 12 % dokladů a přechodníky budoucí 7 %. Přechodníky přítomné tedy zabírají více než čtyři pětiny dokladů, a kdybychom počítali všechna *nt*-ová participia, tj. přechodníky přítomné i budoucí, došli bychom k poměru *nt*-ových a *s*-ových participií 88 % : 12 %, tedy *nt*-ová participia jsou v našem materiálu zastoupena cca 7,5krát čteněji.

Dvořák (1970, s. 105–107) ve své publikaci uvádí, že se poměr přechodníkových konstrukcí v závislosti na čase proměňoval v průběhu několika staletí. Výskyt přechodníků minulých byl značně ovlivněn žánrem a stylistickými postupy jednotlivých textů. Nejvíce byly užívány v epické próze, tj. vypravující děj (rozprávky apod.), dále ovšem i v textech blízkých mluvené řeči. Jako příklad ze 16. století uvádí *Knihy svědomí*, kde se vyskytuje 43 přechodníků minulých z celkových 116 (tvoří tedy 37,1 %), a dále obdobné zápisy z *Vyznání na mučidlech*, ve kterých bylo minulých přechodníků 92 z celkových 285 (32,5 %). Tak vysoké zastoupení přechodníků minulých je poněkud překvapivé, k zapsanému vyznání ovšem jistě přistoupila v nějaké míře stylizace písaře. Dvořákovy výsledky ukazují na výrazně vyšší podíl přechodníků minulých než ty naše, avšak je nutno podotknout, že my jsme excerpovali z nábožensky vzdělatelného díla, a navíc tištěného. V tomto typu děl byl výskyt minulých přechodníků nižší, jak Dvořák (1970, s. 107) taktéž ve své publikaci uvádí.

Pokusili jsme se srovnat naše výsledky se *Staročeskou a Středněčeskou textovou bankou* (v rozhraní KonText). Zjistili jsme ovšem, že výsledky vyhledávání pomocí tagování jsou značně chybové, jako přechodník přítomný (dotaz [tag="Ve.*"]) byly například identifikovány tvary prezentu *kupuje, vstupuje, usdravuje, bojuje* ad.; u přechodníků minulého (dotaz [tag="Vm.*"]) zas nebyl nalezen ani jeden doklad přechodníku typu *dopad, dopadši, dopadše* (pouze tvary typu *byv, byvši, byvše*), což je velmi podezřelé. Srovnáváme proto naše výsledky alespoň s vybranými korpusy

současné češtiny. Pokud srovnáme zastoupení tvarů přechodníku přítomného a minulého³ se současným jazykem v korpusu SYN v12, tvary přechodníku přítomného (dotaz [tag="Ve.*"]) jsou tam zastoupeny 270 677 doklady a tvary přechodníku minulého (dotaz [tag="Vm.*"]) se vyskytují v počtu 9 985 dokladů, tj. tvary přechodníku přítomného převažují v poměru cca 27,1 : 1, jsou tedy více než 27krát četnější. To by v orientačním srovnání s našimi doklady znamenalo, že v korpusu SYN v12 je přechodník minulý (a k němu připočtený budoucí) ještě asi čtyřikrát méně četný v poměru k přechodníku přítomnému, než tomu bylo v našem materiálu.

PROCENTUÁLNÍ ZASTOUPENÍ PŘECHODNÍKŮ PŘÍTOMNÝCH, MINULÝCH A BUDOUCÍCH

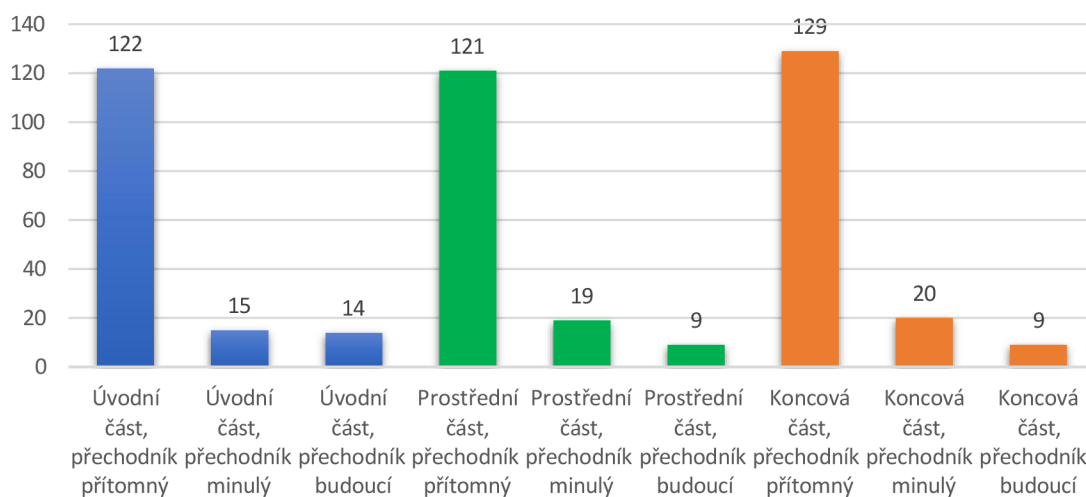
Graf 1: Procentuální zastoupení přechodníků přítomných, minulých a budoucích.

Dále vyvstává otázka, jestli jsou doložené typy přechodníku (přítomný, minulý, budoucí) rozloženy v námi zkoumaném tisku rovnoměrně, nebo nikoli. Jak jsme popsali výše, tisk jsme rozdělili na tři počtem dokladů srovnatelné části – *úvodní*, *prostřední*, *koncovou*. Podíl jednotlivých typů přechodníků v těchto třech částech znázorňuje graf 2 níže. Ve všech úsecích jsou nejpočetněji zastoupeny přechodníky přítomné, poté minulé a nejméně budoucí. Nejvíce přechodníků přítomných se vyskytuje v koncovém úseku (129 dokladů), v úvodním se objevily 122krát a v prostředním 121krát. Zhruba stejné rozložení ve všech třech částech zjišťujeme také u přechodníku minulého (15, 19, 20

³ Do tvarů přechodníku minulého zahrnuje tagování korpusů současné češtiny také přechodníky budoucí, čísla jsou tedy v tomto aspektu pro naše srovnání zkreslena. Předpokládáme však velmi malé množství přechodníků budoucích v současné češtině.

dokladů) a u přechodníku budoucího (14, 9, 9 výskytů). K vyhodnocení toho, jestli jsou tyto rozdíly statisticky významné, jsme použili χ^2 -test,⁴ výsledek podle něho není na hladině významnosti 0,05 statisticky signifikantní ($p = 0,670$). To pro naše účely potvrzuje, že zjištěné typy přechodníků jsou rozloženy v našich třech vzorcích ze začátku, prostředku a konce tisku rovnoměrně, takže z hlediska typů přechodníků můžeme dále naše tři dílčí soubory sloučit do jednoho a při rozboru této proměnné k němu přistupovat jako k jednomu celku. Neznamená to ovšem, že všechny části se chovají stejně ohledně všech sledovaných proměnných, na rozdíly upozorníme dále.

POČET PŘECHODNÍKŮ V JEDNOTLIVÝCH ČÁSTECH TISKU V ZÁVISLOSTI NA TYPU PŘECHODNÍKU

Graf 2: Počet přechodníků v jednotlivých částech tisku v závislosti na typu přechodníku

Nyní prozkoumáme zastoupení lemmat u jednotlivých typů přechodníků a celkově v naší excerpci. Přechodníky z excerpovaných částí byly celkově vytvořeny od 236 různých lemmat. Nejfrekventovanějším lemmatem, od kterého v naší excerpci byly přechodníky vytvořeny, bylo sloveso *býti* se 40 výskyty, např. *[já] jako i jiní ... smrtedlný jsouc *B5a, [my] bedliví jsúc *B8b, Bůh, jsa milosrdný Aa7a, Anna ... jsou neplodná M3b*. Dalšími početně hojně zastoupenými byla lemmata *míti* (34krát), *činiti* (13krát) a *chtíti* (12krát), např. *[já človíček] vědomost majíc *B1b; všickni ... činic Bb1b; on ... nechtíc ... bez nás býti Dd2a*, a konečně dalšími lemmaty, od kterých byly vytvořeny

⁴ Viz *Social Science Statistics*, dostupné na <<https://www.socscistatistics.com/tests/>> [cit. 25. 1. 2024].

přechodníky přítomné, byly např. *zaslibovati, očekávati, moci*, minulé od *vzíti, svázati, spatřiti* a budoucí od *uchýliti se, obdržeti, doběhnouti*.

Nejpočetněji jsou v našem materiálu zastoupeny přechodníky přítomné (372 dokladů), ty byly utvořeny od celkem 179 lemmat. Přechodníky minulé (54 dokladů) byly utvořeny od 47 lemmat a budoucí (32 dokladů) od 25 lemmat. Jak je patrné, zatímco přechodníky minulé a budoucí, které jsou v našem materiálu poměrně řídké, se tvoří od relativně vysokého počtu lemmat vzhledem k absolutnímu počtu dokladů, u přechodníků přítomných dochází často k tomu, že více dokladů je tvořeno od stejného lemmatu: poměr doklady : lemmata je u nich 2,08, kdežto u přechodníků minulých 1,15 a u přechodníků budoucích 1,28.

Přechodníky přítomné jsou doloženy od těchto lemmat (v závorkách je taktéž uveden počet dokladů v případě, že je vyšší než jedna): *báti se* (2 doklady), *bojovati* (6 dokladů), *brániti, bráti* (2 doklady), *býti* (40 dokladů), *cítiti, čekati, činiti* (5 dokladů), *dávati* (2 doklady), *domnívati se* (2 doklady), *dopouštěti, dosahovati* (2 doklady), *doufati, hájiti, hanbiti se, hledati* (7 dokladů), *hněvati se, chlácholiti, choditi* (2 doklady), *chrániti* (2 doklady), *chtíti* (12 dokladů), *chutnati, jíti, jmenovati, kráčeti, letěti, lézti* (2 doklady), *ležeti* (2 doklady), *líbiti se, liknovati, litovati, lkáti, milovati, míti* (34 dokladů), *mluviti* (2 doklady), *moci* (4 doklady), *myslití, nakaziti, následovati, navracovati se, nazývati, nechávati, nésti* (3 doklady), *nositi, obdařiti, obehnati, obcházeti, obmýšleti, obživovati, očekávati* (2 doklady), *oddati, oditi, odpočívati, odvésti, ohledati se, ohraditi, okazovati* (2 doklady), *okrašlovati, omámiti, opakovati, orodovati, oslavovati, otázati, oznamovati* (3 doklady), *patřiti* (4 doklady), *plakati, pohřžiti, ponoukati, poraziti, posílati, posilňovati, poslati, posmívati se, postaviti* (2 doklady), *potěšiti, postupovati, pozdvihovati, poznávati* (2 doklady), *pozorovati, pozůstaviti, praviti* (5 dokladů), *procházeti se, prorokovati, prositi* (2 doklady), *prozpěvovati, přebývati* (2 doklady), *předkládati* (2 doklady), *přemoci* (2 doklady), *přemýšleti, přestrašiti, přestrašiti se, připomínati, připovídati, psáti* (3 doklady), *radovati se, raniti, roditi se, rouhati se, rozněcovati, rytěřovati* (2 doklady), *říci* (4 doklady), *říditi se, řváti, seděti* (3 doklady), *sevřiti, sformovati, scházeti, skládati, skrývati se, slyšeti* (6 dokladů), *směřovati, snašeti, spatřovati* (5 dokladů), *spokojiti, sstupovati, státi* (2 doklady), *stíhati, strašiti, strojiti se, střileti, styděti se, šetřiti, tázati, troštovati se, učiniti* (6 dokladů), *učiti* (2 doklady), *ukrývati, umírati* (2 doklady), *umrtvovati* (2 doklady), *usilovati* (2 doklady), *uslyšeti, ustanovovati, ustávati* (2 doklady), *utíkati, uvažovati, uvéstí, vážiti, věděti* (5 dokladů),

veleti (2 doklady), *věřiti*, *veseliti se*, *vésti* (6 dokladů), *viděti* (5 dokladů), *volati*, *voliti*, *vyčišťovati*, *vydávati*, *vyhlásiti*, *vyhnati*, *vykládati*, *vykonávati*, *vymýšleti*, *vypraven*, *vypravovati* (2 doklady), *vysvobozovati*, *vyučiti*, *vyvésti*, *vzdáliti*, *vznášeti se*, *vzývati*, *začínati*, *zahanbiti*, *zachovávati* (5 dokladů), *zamítati*, *zanechávati*, *zapomínati*, *zasekávati*, *zaslibovati* (2 doklady), *záviděti*, *zděsiti se*, *zdvihati*, *zjevovati*, *zjímati*, *znáti* (8 dokladů), *znáti se*, *zpytovati* (doklad má s-: *Buoh pak spytujíc* Aa2b), *zsužovati*, *zůstávati*, *zvelebovati*, *zvěstovati* (3 doklady), *žádati* (4 doklady).

Přechodníky minulé jsou doloženy od těchto lemmat (v závorkách uvádíme počet dokladů, pokud je jiný než jedna): *napíti se*, *navrátiti se*, *nechati*, *obdržeti*, *obléci se*, *oddati se*, *odjítii* (dnes „odejmout“), *opováziti se*, *padnouti*, *podati*, *pokleknouti*, *pomordovati*, *porozuměti*, *pověsiti*, *poznati*, *prodati*, *prositi*, *předložiti*, *přemoci*, *přijítii* (tj. „přijít někam“; 4 doklady), *přijítii* (dnes „přijmout“), *přitáhnouti* (doklad má krátkost: *přitahši* *Vespesianus* Cc3b), *sebrati*, *smířiti* (2 doklady), *sníti*, *spáchatii*, *spatřiti*, *sstoupiti*, *stvořiti*, *svázati* (2 doklady), *táhnouti* (doklad má krátkost: *[Xerkses] tahši* A2a), *učíniti* (2 doklady), *vrci*, *vtrhnouti*, *vyletěti*, *vyprázdniti*, *vyrozuměti*, *vystrojiti*, *vytrhnouti*, *vyvésti*, *vzíti* (2 doklady), *zbořiti*, *zdvihnouti*, *zkaziti*, *zmordovati*, *ztratiti* (doklad má s-: *on strativši* L4a), *zvěděti*.

Přechodníky budoucí jsou doloženy od těchto lemmat (v závorce opět uvádíme počet dokladů, pokud je jiný než jedna): *doběhnouti*, *najítii* (dnes „najmout“), *naroditi se* (2 doklady), *navrátiti*, *nechati*, *obdržeti*, *obrátiti*, *očistiti*, *ostříhati*, *pohleděti*, *pohltnouti*, *popadnouti*, *postrčiti*, *poznati*, *přemoci* (2 doklady), *přijítii* (tj. „přijít někam“; 3 doklady), *přijítii* (dnes „přijmout“; 2 doklady), *přilouditi se*, *složiti* (2 doklady), *uchýliti se* (2 doklady), *vyhnati*, *vyjítii*, *vystříhati se*, *vzbuditi*, *zachovati*.

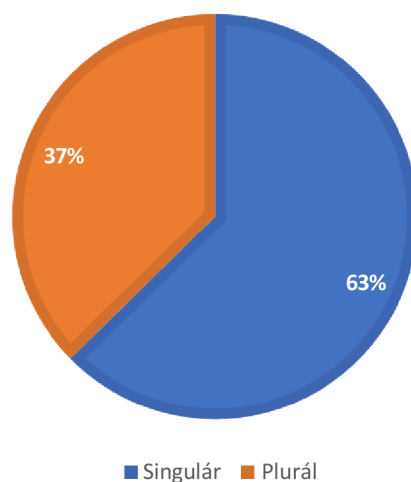
Z přehledu je patrné, že od některých lemmat (jako *býti*, *míti* ad.) jsou doloženy pouze přechodníky přítomné, nikoli minulé nebo budoucí. Případů, kdy se lemma objevuje pouze u jednoho typu přechodníků, nejsou ojedinělé (zčásti je takový stav očekávatelný vzhledem k dokonavosti/nedokonavosti lemmat), např. *opováziti se* nebo *zbořiti* nalezneme pouze u lemmat přechodníků minulých. Budoucí přechodníky mají také svá unikátně doložená lemmata v naší excerpci, např. *uchýliti se* nebo *navrátiti*. V našem materiálu se však objevovala také lemmata, od kterých je odvozen ne jeden typ přechodníku. Jako příklad je možné uvést lemma *učíniti*, od něhož se objevuje jak přechodník přítomný (v pasivu), tak přechodník minulé, např. *[oni] učiněni jsouc* N7b;

on ... učiniv Cc2a. Lemma *vyhnati* je zastoupeno jak u přechodníku přítomného, tak i budoucího: *[on] vyhnán jsa B1b; smrt ... jej vyženouc A5a*. Společným lemmatem u přechodníku přítomného a minulého je *přemoci*, např. *[oni] jsouc ... přemožení A3a; ďábel <Diá-> ... přemohši Z6b*. I u dokladů přechodníku minulého a budoucího lze nalézt stejná lemmata, např. lemma *přijiti* v dokladech *přišedši Krystus Cc5b; přijda Achab C1b*.

6.2 Kategorie čísla

Dalším zkoumaným jevem bylo zastoupení jednotného a množného čísla u přechodníků. Tvary singuláru jsou v našem materiálu zastoupeny početněji než tvary plurálu. Jejich poměr je znázorněn v grafu 3. Singulárových tvarů je v našem materiálu celkem 287, plurálových tvarů 171. Singulárové tvary dosahují 63 %, plurálové tvary 37 % z celkových 458 dokladů. Singulárové tvary převažují v poměru cca 1,7 : 1, jsou tedy cca 1,7krát četnější.

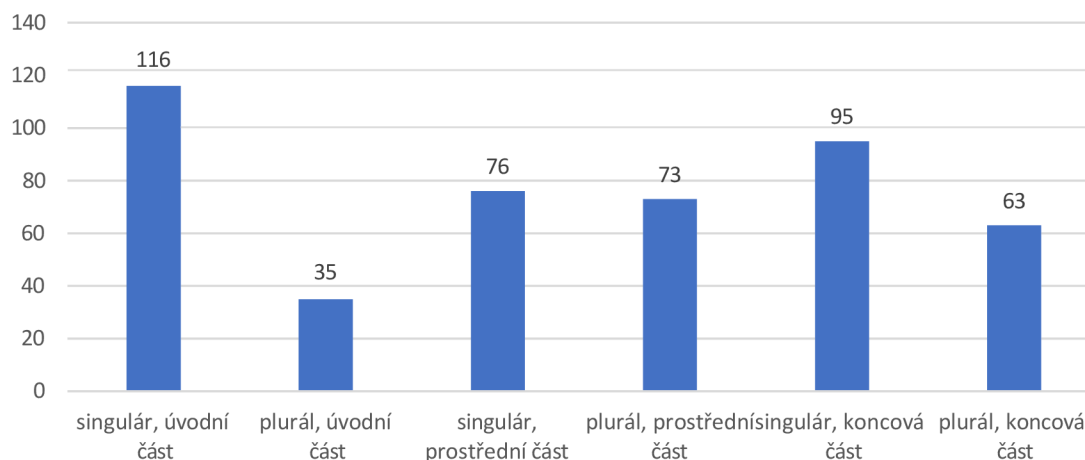
POMĚR SINGULÁRU A PLURÁLU

Graf 3: Poměr singuláru a plurálu

Uvedeme dále (graf 4 níže) početní zastoupení singulárových a plurálových tvarů v jednotlivých zkoumaných částech tisku. Podle χ^2 -testu je tento rozdíl na hladině významnosti 0,05 nenáhodný ($p < 0,00002$), tj. rozložení čísla vykazuje statisticky významné rozdíly. Může to být dáno tematickým zaměřením daných pasáží, reprodukovánými biblickými pasážemi a na to navazujícími moralistními doporučeními atd.

POMĚR SINGULÁRU A PLURÁLU V JEDNOTLIVÝCH ČÁSTECH TISKU

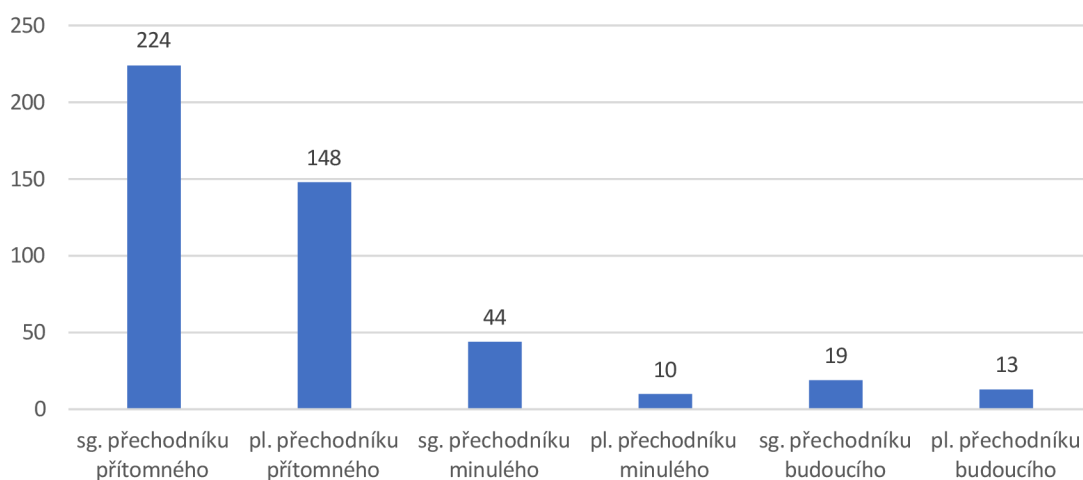
Graf 4: Poměr singuláru a plurálu v jednotlivých částech tisku

Srovnání s korpusem současné češtiny SYN v12 ukazuje, že celkem u tvarů přechodníku přítomného singulár taktéž převažuje nad plurálem: singulárových tvarů (dotaz [tag="Ve.S.*"]) bylo nalezeno 249 416, kdežto plurálových tvarů (dotaz [tag="Ve.P.*"]) se vyskytlo 21 261. Singulárové tvary jsou tedy 11,7krát četnější. U přechodníku minulého rovněž převládají tvary singulárové (dotaz [tag="Vm.S.*"]) s 8 198 výskyty nad tvary plurálovými (dotaz [tag="Vm.P.*"]) s 1 787 doklady. Singulárové tvar jsou tedy 4,6krát četnější. Celkem v korpusu SYN v12 činí poměr singulárových ku plurálovým tvarům přechodníků 257 614 : 23 048, tj. singulárové tvary převažují zhruba v poměru 11,2 : 1 a jsou více než 11krát četnější. V našem materiálu byl poměr mezi singulárovými a plurálovými tvary výrazně vyrovnanější, singulárové tvary byly pouze cca 1,7krát četnější. Je však třeba mít na paměti, že korpus SYN v12 není reprezentativní, má velmi výrazný podíl publicistických textů.

Graf 5 níže znázorňuje zastoupení jednotného a množného čísla u přítomného, minulého a budoucího přechodníku v našem materiálu. Z grafu vyplývá, že singulárové tvary mají nad plurálovými převahu u všech typů přechodníků. Nejvíce dokladů na jednotné číslo je u přechodníků přítomného, poté minulého a nakonec budoucího. Plurál je nejpočetněji zastoupen taktéž u přechodníku přítomného. Ze všech zkoumaných kategorií jsou nejméně zastoupeny doklady množného čísla minulého přechodníku. Zjišťujeme následující poměry: u přechodníku přítomného převažují singulárové tvary nad plurálovými v poměru cca 1,5 : 1, u přechodníků minulých činí tento poměr 4,4 : 1 a

u přechodníku budoucího 1,5 : 1. Docházíme celkově k výsledkům poněkud odlišným od poměrů zachycených v korpusu současné češtiny SYN v12: zatímco tam je vyrovnanější poměr u přechodníku minulého (cca 4,6 : 1), v našem materiálu u přechodníku přítomného a budoucího, tj u *nt*-ového participia (cca 1,5 : 1). Jak jsme uvedli už výše, korpus SYN v12 je však nevyvážený (nereprezentativní), a proto srovnáme výsledky ještě s vyváženými korpusy současné češtiny řady SYN.

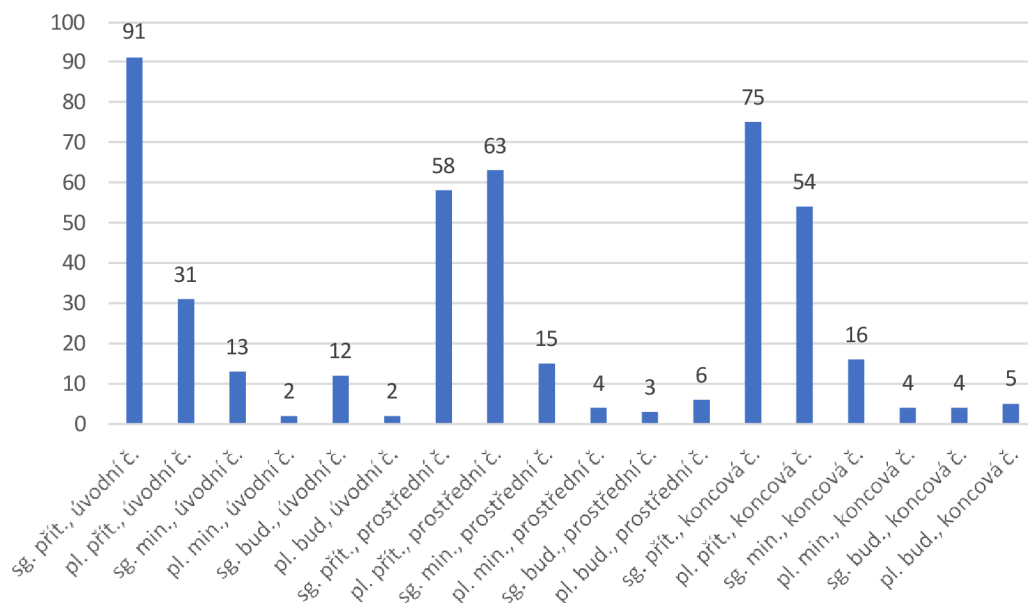
POČET PŘECHODNÍKŮ V ZÁVISLOSTI NA TYPU PŘECHODNÍKU A ČÍSLE

Graf 5: Počet přechodníků v závislosti na typu přechodníku a čísle

Dále uvedeme (viz graf 6 níže) distribuci typů přechodníku podle čísla v závislosti na jednotlivých sledovaných částech tisku (úvodní, prostřední a koncová část). Poněkud překvapivá je vyšší četnost plurálních tvarů přechodníků přítomných v prostřední části tisku než tvarů singulárních. Je to zřejmě opět dáno tematikou textu (povšimněme si, že v této části je doloženo také více plurálních tvarů přechodníku budoucího než jeho tvarů singulárních).

POČET PŘECHODNÍKŮ V ZÁVISLOSTI NA ČÍSLE, TYPU PŘECHODNÍKU A ČÁSTI TISKU

Graf 6: Počet přechodníků v jednotlivých částech tisku v závislosti na čísle a typu přechodníku

V nejnovějším korpusu SYN2020 dosahují nejvyššího počtu dokladů přechodníky přítomné⁵ singulárového tvaru (dotaz [tag="Ve.S.*"]) s 7 776 výskyty. Plurálové tvary přechodníků přítomného (dotaz [tag="Ve.P.*"]) jsou zde zastoupeny 1 115krát. Singulárové tvary přechodníku přítomného zde převažují v poměru cca 7,0 : 1, jsou tedy zhruba 7krát četnější. Přechodníky minulé společně s budoucími jsou v tomto korpusu zastoupeny o něco méně, pro singulár (dotaz [tag="Vm.S.*"]) jsme zjistili 359 dokladů a pro plurál (dotaz [tag="Vm.P.*"]) 87 výskytů. Objevují se zde tedy v poměru 4,1 : 1, což znamená, že singulárové tvary tohoto typu přechodníku se zde vyskytují cca 4krát častěji. Celkově jsou v korpusu SYN2020 tedy početněji zastoupeny taktéž přítomné přechodníky s celkovými 8 891 doklady, přechodníky minulé (vč. budoucích) pouze 446 výskyty, což odpovídá poměru 19,9 : 1. Přechodníky přítomné jsou v korpusu SYN2020 tedy cca 20krát četnější.

V korpusu SYN2015 singulárové tvary přechodníku přítomného (dotaz [tag="Ve.S.*"]) dosahují 7 590 výskytů, naproti tomu plurálové tvary (dotaz

⁵ Do přechodníků minulých jsou v tagování zahrnuty i přechodníky minulé od dokonavých sloves typu *přijda*. Předpokládáme však, že přechodníků budoucích (*přijda*), popř. přechodníků minulých od nedokonavých sloves (*viděv*), je velmi malé množství (museli bychom je odfiltrovat manuálním tříděním, na což jsme pro účely této práce rezignovali).

[tag="Ve.P.*"]) pouze jen 1 211 dokladů, což odpovídá poměru 6,3 : 1, tj. přechodníky přítomné jednotného čísla jsou zde cca 6krát četnější. Minulých a budoucích přechodníků singulárového tvaru (dotaz [tag="Vm.S.*"]) je zde 519, plurálového tvaru (dotaz [tag="Vm.P.*"]) 116. To odpovídá poměru 4,5 : 1, tj. singulárové tvary jsou v tomto korpusu 4,5krát častější. V celkovém porovnání v korpusu SYN2015 převažují přechodníky přítomné s 8 801 doklady nad minulými a budoucími, které dosahují pouze 635 dokladů. Přechodníky přítomné zde tedy převládají v poměru 13,9 : 1, jsou tedy cca 14krát četnější.

Při porovnání četnosti přechodníků přítomných, minulých a budoucích v korpusu SYN2010 docházíme k podobným výsledkům jako u výše zmíněných korpusů. Přechodníky přítomné zde celkově dosahují 14 045 výskytů, minulé a budoucí pouze 1 190 dokladů. Přítomné v tomto korpusu tedy převažují v poměru 11,8 : 1, jsou tedy cca 12krát četnější. Co se týče singulárových tvarů přechodníku přítomného (dotaz [tag="Ve.S.*"]), ty se zde objevují 12 023krát a plurálové tvary (dotaz [tag="Ve.P.*"]) celkem 2 022krát, což odpovídá poměru 5,9 : 1, tj. přechodníky přítomné jednotného čísla jsou 5,9krát frekventovanější. U přechodníků minulých a budoucích má také převahu singulár (dotaz [tag="Vm.S.*"]) s 976 doklady, plurál (dotaz [tag="Vm.P.*"]) dosahuje pouze 214 dokladů, tzn. že singulárové tvary převažují v poměru 4,6 : 1, jsou tedy 4,6krát častější.

I v korpusu SYN2005 přechodníky přítomné značně převažují nad minulými a budoucími, vyskytuje se zde totiž 19 807 jejich dokladů, oproti tomu minulých a budoucích se zde nachází pouze 4 581. Pro tato čísla vychází poměr 4,3 : 1, tedy přechodníky přítomné se v tomto korpusu objevují 4,3krát častěji. Singulár přechodníku přítomného (dotaz [tag="Ve.S.*"]) je v tomto korpusu zastoupen 16 948 doklady a plurál (dotaz [tag="Ve.P.*"]) 2 859 doklady, což odpovídá poměru 5,9 : 1, což znamená, že singulár se zde vyskytuje 5,9krát častěji než plurál. Singulárové tvary přechodníků minulých a budoucích (dotaz [tag="Vm.S.*"]) dosahují v korpusu SYN2005 4 376 dokladů, plurálové tvary (dotaz [tag="Vm.P.*"]) pouze 205 dokladů. Pro tyto výsledky odpovídá poměr 21,3 : 1, tj. singulárové tvary jsou u tohoto typu přechodníku 21,3krát četnější.

Co se týče korpusu SYN2000, i zde jsou frekventovanější přítomné přechodníky s celkovými 23 588 doklady, minulé přechodníky se zde objevují pouze 5 143krát. Tyto

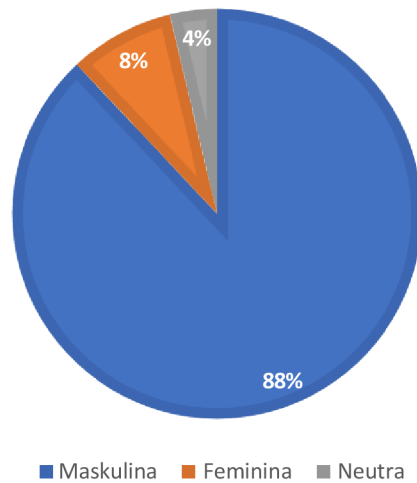
dva typy se zde vyskytují v poměru 4,6 : 1, přechodníky přítomné jsou tedy 4,6krát četnější. Singulárové tvary přechodníku přítomného (dotaz [tag="Ve.S.*"]) s 21 760 doklady opět vysoce převažují nad plurálem (dotaz [tag="Ve.P.*"]), který dosahuje pouze 1 115 výskytů. Pro tyto výsledky odpovídá poměr 19,5 : 1, což znamená, že přechodníky přítomné v singuláru jsou 19,5krát četnější než ty plurálové. U minulých a budoucích přechodníku taktéž převládají singulárové tvary (dotaz [tag="Vm.S.*"]) se 4 971 doklady, plurálové (dotaz [tag="Vm.P.*"]) se zde objevují pouze 172krát, tzn. singulár zde převládá nad plurálem v poměru 28,9 : 1, je tedy cca 29krát četnější.

Z porovnání našich výsledků získaných excerpce ze Rvačovského *Knížky zlaté* (nutno zmínit, že se jedná o nereprezentativní excerpce) a výsledků z vyvážených korpusů plyne, že v našem výzkumu je poměr singulárových a plurálových tvarů přechodníku přítomného vyrovnanější než ve výše zmíněných korpusech. Pro naše výsledky odpovídá poměr 1,5 : 1, avšak třeba pro SYN2020 vychází poměr cca 7,0 : 1. Ve všech korpusech včetně našeho značně převládá počet výskytů singulárů přechodníku přítomného nad ostatními tvary, nejméně zastoupeny jsou plurálové tvary přechodníků minulých a budoucích. Zajímavé je ještě u reprezentativních korpusů řady SYN, že se postupně zvyšuje převaha přechodníků přítomných nad minulými + budoucími (od korpusu SYN2000 postupně v poměru 4,6 : 1; 4,3 : 1; 11,8 : 1; 13,9 : 1; 19,9 : 1), to zřejmě naznačuje další ústup přechodníku minulého (a budoucího).

6.3 Kategorie jmenného rodu

Další zkoumanou kategorií byl jmenný rod přechodníků. Z výzkumu excerpce vyšlo, že zdaleka nejpočetněji byly zastoupeny přechodníky mužského rodu, konkrétně 403krát z celkových 458 výskytů (tedy 88 %), přechodníky ženského rodu byly zachyceny jen 38krát (8 %) a středního pouze 17krát (4 %). Graf 7 níže zobrazuje procentuální zastoupení výskytu jednotlivých jmenných rodů. Na vysokém počtu dokladů mužského rodu se výrazně podílely také plurálové tvary (viz níže). Vzhledem k malému počtu dokladů v jiných rodech než maskulinum nepřidáváme graf znázorňující poměry v jednotlivých sledovaných částech tisku.

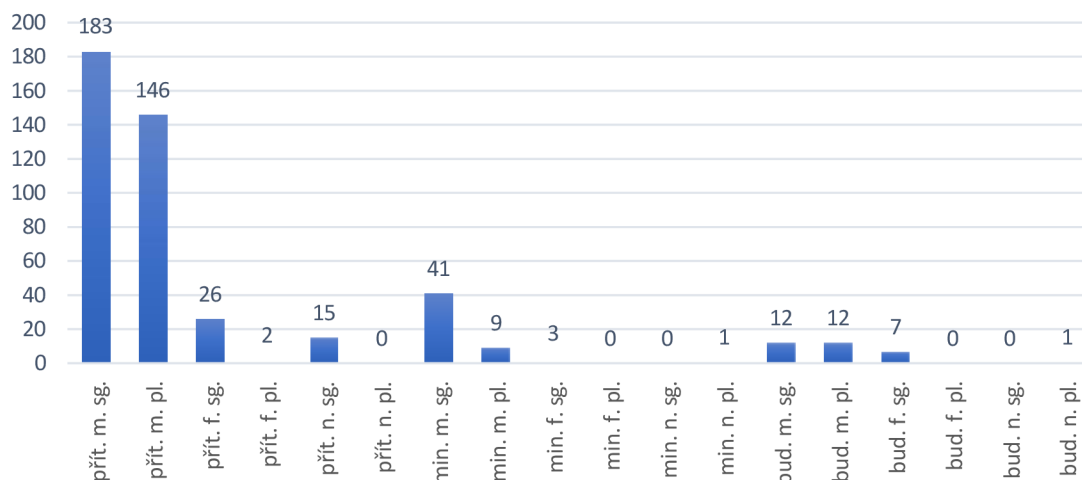
POMĚR JMENNÝCH RODŮ

Graf 7: Poměr jmenných rodů

Graf 8 níže zobrazuje rozložení jednotlivých jmenných rodů v závislosti na typu přechodníku a čísla. Z grafu vyplývá, že z excerpovaných dokladů mužského rodu jednotného čísla se nejčastěji vyskytovaly přechodníky přítomné, poté minulé a nakonec budoucí (183, 41, 12 dokladů). U přechodníků mužského rodu množného čísla je taktéž nejpočetněji zastoupen přechodník přítomný, poté budoucí a nejméně minulý (146, 12, 9 výskytů). Co se týče ženského rodu jednotného čísla, nejpočetněji jsou zastoupeny přechodníky přítomné, dále budoucí a nejméně minulé (26, 7, 3 dokladů). U množného čísla rodu ženského se v textu nevyskytly doklady přechodníků minulých ani budoucích, pouze přítomných (dva doklady: *bestyole malé, které ... jsúc živy A6b*; *dobrota a milosti ... sedíc Bb2b*). Rod střední byl celkově zastoupen nejméně, přechodníků přítomných jednotného čísla tohoto rodu se objevilo pouze 15 dokladů, minulý ani budoucí přechodník zastoupen nebyl. Přechodníky množného čísla rodu středního čítají pouze dva doklady, objevil se zde pouze jeden minulý (*knižata ... svázavše Aa4b*) a jeden budoucí (*[bedra] postrčíc Dd6b*).

POČET PŘECHODNÍKŮ V ZÁVISLOSTI NA TYPU PŘECHODNÍKU, RODĚ A ČÍSLE

Graf 8: Počet přechodníků v závislosti na typu přechodníku, rodě a čísle

Poměry v korpusu SYN v12 jsou obdobné jako v našem výzkumu, přechodníky přítomné jednotného čísla mužského rodu (dotaz [tag="Ve[IM]S.*"]) jsou taktéž zastoupeny nejpočetněji, konkrétně s 220 626 doklady. Jako druhé nejpočetněji zastoupené jsou tvary ženského rodu jednotného čísla (dotaz [tag="VeFS.*"]) s 23 231 doklady, nejnižšího počtu dokladů přechodníků tohoto typu dosahují neutra jednotného čísla (dotaz [tag="VeNS.*"]) s 5 559 doklady. Singulárové tvary přechodníku přítomného mužského rodu jsou tedy 9,5krát četnější než tvary ženského rodu a 39,7krát četnější než rodu středního. Co se týče plurálových tvarů přechodníků přítomných, nejvyššího počtu dokladů v tomto korpusu dosahují tvary mužského rodu s 19 671 doklady, u ženského rodu se objevuje 1 213 dokladů a u rodu středního 377.

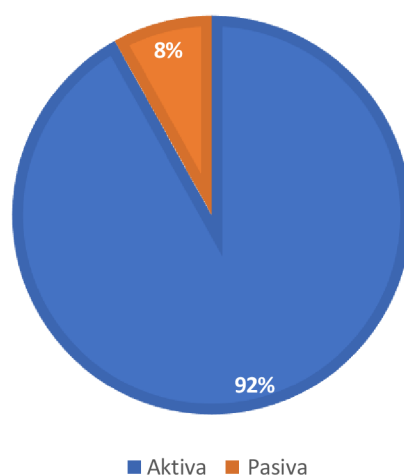
Výsledky našeho výzkumu se s korpusem SYN v12 téměř shodují, i co se týče frekvence jednotlivých tvarů přechodníku minulého. Nejpočetněji zastoupeny byly singulárové tvary mužského rodu (dotaz [tag="Vm[IM]S.*"]) s 7 203 doklady, mužský rod je nejvíce zastoupen i mezi plurálovými tvary (dotaz [tag="Vm[IM]P.*"]), které se v korpusu objevují 1 034krát. Ženský rod obou čísel je v tomto korpusu zastoupen početněji než rod střední, singulár tohoto rodu (dotaz [tag="VmFS.*"]) se objevuje 970krát a plurál (dotaz [tag="VmFP.*"]) 715krát. Singulár středního rodu (dotaz [tag="VmNS.*"]) zde dosahuje pouze 25 dokladů a plurál (dotaz [tag="VmNP.*"])

překvapivě 38 (v naší excerpce nebyl singulár neutra minulého přechodníku zastoupen vůbec, plurál neutra tohoto přechodníku jedním dokladem).

6.4 Kategorie slovesného rodu

Další sledovanou proměnnou byl slovesný rod. Z excerpce dokladů vyplynulo, že silnou převahu v našem materiálu mají přechodníky v aktivu (421 dokladů), dosahují 92 %, pasivní přechodníky (37 dokladů) tedy tvoří zbylých 8 %. Aktiva převažují nad pasivy v poměru 11,4 : 1, jsou tedy 11,4krát četnější. Výsledky znázorňuje graf 9 níže. Vzhledem k velmi malému celkovému počtu pasiv neuvádíme jejich distribuci podle jednotlivých sledovaných částí tisku (úvodní, prostřední, koncová). Dvořák (1970, s. 128–130) zmiňuje, že doložené tvary přechodníků přítomných a minulých jsou z hlediska slovesného rodu především aktiva. Dále uvádí, že v 16. století se pasivních přechodníků v excerpovaných textech objevuje pouze 5 % (263 dokladů z celkových 5 294 přechodníků). Pro aktivní tvary přechodníků to tedy činí 95 %, což je skoro stejný výsledek jako v našem výzkumu. Podle Dvořáka je výskyt pasivních přechodníků omezen spíše na literaturu středního a vyššího stylu, v textech blízkých mluvenému jazyku se objevují řidčeji. Uvádí, že v takových textech z 16. století dosahují poměrného zastoupení pouze 1,7 %. Např. v *Knihách svědomí* se neobjevují vůbec a ve *Vyznáních na mučidlech* pouze velmi výjimečně.

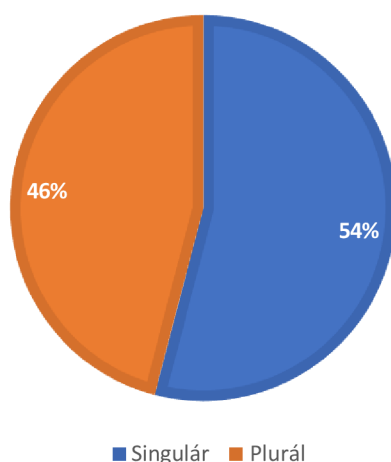
POMĚR AKTIV A PASIV

Graf 9: Poměr aktiv a pasiv

Graf 10 níže zobrazuje poměr pasiv v závislosti na čísle. Slabou převahu nad pasivy množného čísla (17 dokladů) ve zkoumaném textu měla v absolutním počtu pasiva jednotného čísla (20 dokladů). Výskyty pasiv jednotného čísla dosahují tedy z celkových 37 dokladů 54 % a množného 46 %, v tomto případě se v textu objevují v poměru cca 1,2 : 1, jednotné číslo u pasiv je tedy v námi zkoumaném textu v absolutních hodnotách 1,2krát četnější než množné. Protože přechodníků v singuláru je celkově poněkud více než v plurálu (287 : 171), zastoupení pasivních přechodníků v plurálu je v relativních procentuálních hodnotách poněkud vyšší než v singuláru. V singuláru jsme zaznamenali celkem 287 přechodníků (bez rozlišení typů přechodníků), z toho pasivní tvary tvoří 20 dokladů, tj. 7,0 %. V plurálu bylo zjištěno celkem 171 přechodníků, z toho pasivní tvary představují 17 dokladů, tj. 9,9 %. Statistický χ^2 -test na hladině pravděpodobnosti 0,05 ukazuje, že rozdíly v zastoupení pasiva mezi singulárovými a plurálovými tvary statisticky významné nejsou ($p = 0,27$).

POMĚR PASIV V ZÁVISLOSTI NA ČÍSLE

Graf 10: Poměr pasiv v závislosti na čísle

Dále přidáme podrobnější pohled na distribuci aktivních a pasivních tvarů podle jednotlivých typů přechodníků (graf 11). Vzhledem k poměrně malému absolutnímu počtu pasivních tvarů (37) už neuvádíme podrobnější distribuci pasiv podle kategorie čísla a jmenného rodu. Všech 37 dokladů pasiv v našem výzkumu je utvořeno od přechodníku přítomného, přechodník minulý ani budoucí se zde neobjevil. Tento

výsledek je nejspíše podmíněn hlavně tím, že přechodníky přítomné jsou v naší excerpci nejfrekventovanější.

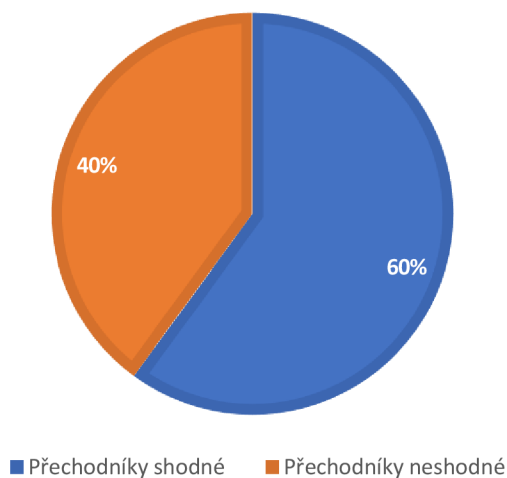

Graf 11: Poměr pasiv v závislosti na typu přechodníku

6.5 Kongruence přechodníků

Náš výzkum se taktéž zaměřil na shodnost a neshodnost jednotlivých přechodníkových konstrukcí. Z rozboru excerptce (viz graf 12 níže) vyplynulo, že přechodník shodný se v našem materiálu vyskytl 276krát a přechodník neshodný 182krát. Shodné přechodníky tudíž představují 60,3 % dokladů a neshodné přechodníky relativně vysokého počtu 39,8 %. V tomto případě tedy shodné tvary převažují v poměru 1,5 : 1, jsou tedy pouze 1,5krát četnější než tvary neshodné. Celkově můžeme konstatovat, že zastoupení neshodných přechodníků je v naší excerptci poměrně velmi vysoké i v rámci dobové produkce 16. století. Dvořák (1970, s. 89) ve své publikaci zmiňuje, že v 16. století je mnoho památek, ve kterých je kongruence striktně dodržována, např. ve *Vyznáních na mučidlech* se v textech do roku 1560 objevil pouze jeden nekongruentní tvar. Dále ale uvádí, že ve druhé polovině 16. století se procento výskytu neshodných přechodníků zvyšuje, např. ve *Vyznáních na mučidlech* z let 1560–1600 dosahují tyto tvary až 42,5 %.

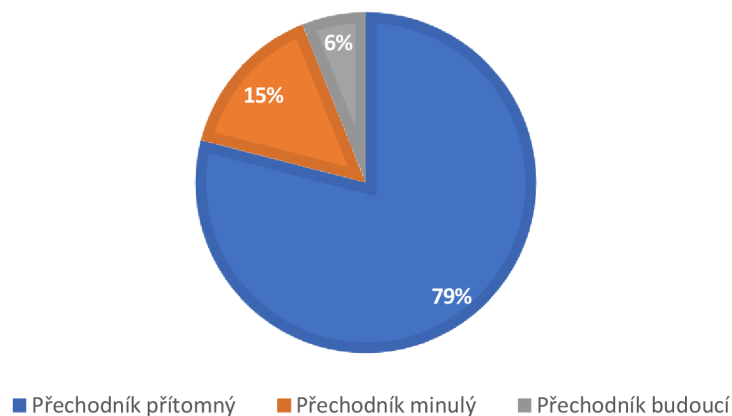
POMĚR PŘECHODNÍKŮ SHODNÝCH A NESHODNÝCH

Graf 12: Poměr přechodníků shodných a neshodných

Co se týče rozložení neshodnosti u přechodníků přítomných, minulých a budoucích, jak zobrazuje graf 13 níže, v rámci nekongruentních dokladů značně převažují tvary přechodníku přítomného (144 z celkových 182 dokladů neshodného přechodníku) nad tvary přechodníku minulého (27 dokladů) a budoucího (11 dokladů). Tento výsledek jistě souvisí i s faktem, že přechodníky přítomné se v námi excerpovaném exempláři objevovaly četněji než ty minulé. Na neshodné tvary přechodníku přítomného připadá tedy 79 % dokladů ze všech nekongruentních tvarů, na přechodník minulý pouze 15 % a na přechodník budoucí cca 6 %.

POMĚR NESHODNÝCH PŘECHODNÍKŮ V ZÁVISLOSTI NA TYPU PŘECHODNÍKU

Graf 13: Poměr neshodných přechodníků v závislosti na typu přechodníku

Pro přesnější vyhodnocení dat je však nutné přidat relativní frekvenci neshodných přechodníků v rámci jednotlivých typů: u přechodníku přítomného je z celkových 372 tvarů tohoto přechodníku neshodných 144 dokladů (38,7 %); u přechodníku minulého je z celkových 54 dokladů neshodných 27, tj. 50,0 %; u přechodníku budoucího je z celkových 32 dokladů neshodných 11, tj. 34,3 %. Podle statistického χ^2 -testu jsou tyto rozdíly mezi jednotlivými typy přechodníků na hladině významnosti 0,05 statisticky nesignifikantní ($p = 0,23$).

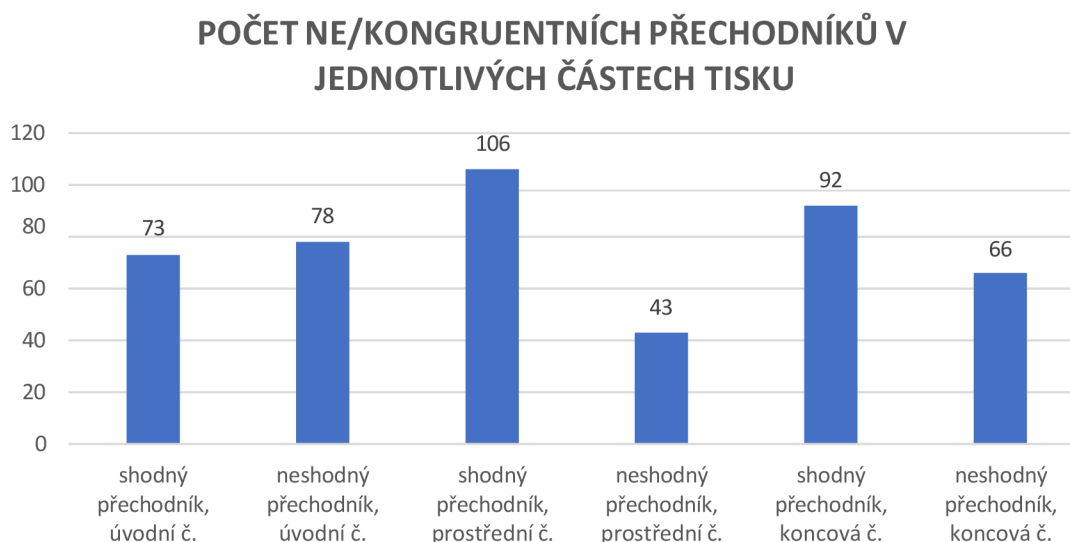
Neshodné přechodníky zdaleka nejčastěji v námi excerpovaném textu pronikaly do singulárových tvarů mužského rodu, pro plurál se objevily pouze 2 doklady: *[ti] jsa uprostřed nepřátel ... smrti čekati musí* B3b, u druhého dokladu *přitahši Vespasianus a Tytus* Cc3b je navíc tvar *přitahši* možná ovlivněn singulárem *Vespasianus* (srov. v dnešní češtině *přišla maminka a tatínek*). Aby byl přechodník přítomný jednotného čísla mužského rodu kongruentní, měl by být zakončen *-a/-e*, avšak v našem výzkumu toto kritérium splňuje pouze 41 dokladů z celkových 183, plných 142 dokladů (77,6 %) má v maskulinu singuláru tvary neshodné. Do maskulina sg. pronikaly typicky tvary zakončené na *-ícl-ouc*, např. *David ... spatřujíc* *A2a, *on pak v takové cti a slávě jsouc* A4a, *člověk ... chtějíc zachovati* C2a, *on vidouc* C3b, *Noel ... vznášejíc se* Bb1a atd. U feminin nemáme nekongruentní tvar doložen, u neuter je v dobovém úzu nutno považovat za kongruentní jak typ *nesa*, tak *nesouc* a nekongruentní doklady nemáme doloženy. Pro úplnost však uvedeme poměr tvarů typu *nesa* a *nesouc* u neuter singuláru: 1 : 13. Tvary typu *nesouc* jsou tedy 13krát četnější a u neuter v našem materiálu, ačkoli celkový počet je nízký, výrazně převládají novější tvary s *-c-*.

U přechodníků minulých jsou neshodné přechodníky doloženy také téměř výhradně jen v maskulinu sg., jen jeden doklad v plurálu maskulina (na fol. Cc3b *přitahši Vespasianus a Tytus*, k problematičnosti interpretace dokladu viz výše). U maskulinu singuláru je z celkového počtu 41 dokladů přechodníku minulého v tomto rodě neshodných 26 dokladů (tj. 63,4 %).

U přechodníků budoucích se v singuláru maskulina nachází 12 dokladů, z nich je neshodných 10 (tj. 83,3 %). U tohoto typu přechodníku je jednou doložen i neshodný přechodník v singuláru feminina (*smrt přijda* A7a).

Ukazuje se tedy, že v singulárových tvarech maskulina všech typů přechodníků převažují poměrně výrazně tvary nekongruentní. Z celkového počtu 182 neshodných přechodníků tvoří tvary maskulina singuláru celkem 178 dokladů, tj. 97,8 %.

Díky rozdělení zkoumaného tisku na tři části (*úvodní, prostřední, koncovou*) můžeme podrobněji sledovat (graf 14), zda se mění podíl nekongruentních přechodníků v jednotlivých částech tisku. Podle χ^2 -testu je na hladině významnosti 0,05 rozdíl mezi částmi tisku statisticky významný ($p = 0,002$). Je však třeba říct, že mezi faktory, jež neshodnost mohou ovlivnit, patří řada dalších aspektů, např. tendence k neshodnosti u jednotlivých lemmat a jejich zastoupení v jednotlivých částech tisku, podíl *nt*-ových a *s*-ových participií atd. Pro vyhodnocení interakce těchto proměnných by bylo potřeba užít složitější statistické modely.

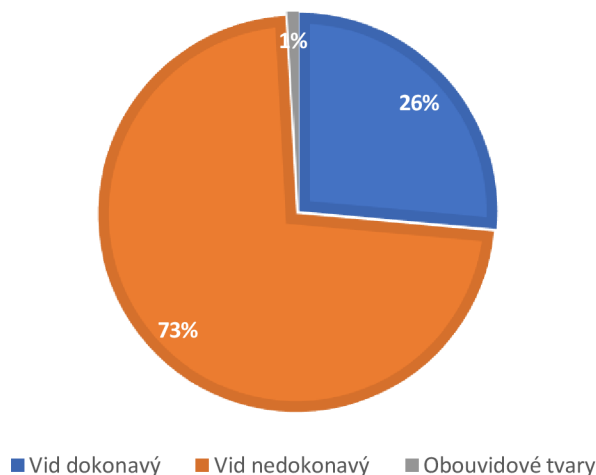
Graf 14: Počet ne/kongruentních přechodníků v jednotlivých částech tisku

6.6 Kategorie vidu

Poslední námi probádanou proměnnou byla kategorie slovesného vidu. Z výzkumu vyplynulo (viz graf 15 níže), že značnou převahu v námi prozkoumaném materiálu měly přechodníky nedokonavé, které se z celkových 458 dokladů objevily 333krát. Dokonavé přechodníky byly zastoupeny 121krát a obouvidové tvary 4krát. Co se týče četnosti výskytu nedokonavých a dokonavých přechodníků, v poměru 2,8 : 1 převažují přechodníky nedokonavé, tj. objevují se 2,8krát častěji. Dvořák (1970, s. 106) uvádí, že v 16. století z celkových 5 294 excerpovaných dokladů přechodníků bylo 3 388

přechodníků nedokonavých a 1 906 dokonavých. Pro tyto výsledky vychází poměr 1,8 : 1. V obou souborech tedy převažuje nepříznakový nedokonavý vid sloves.

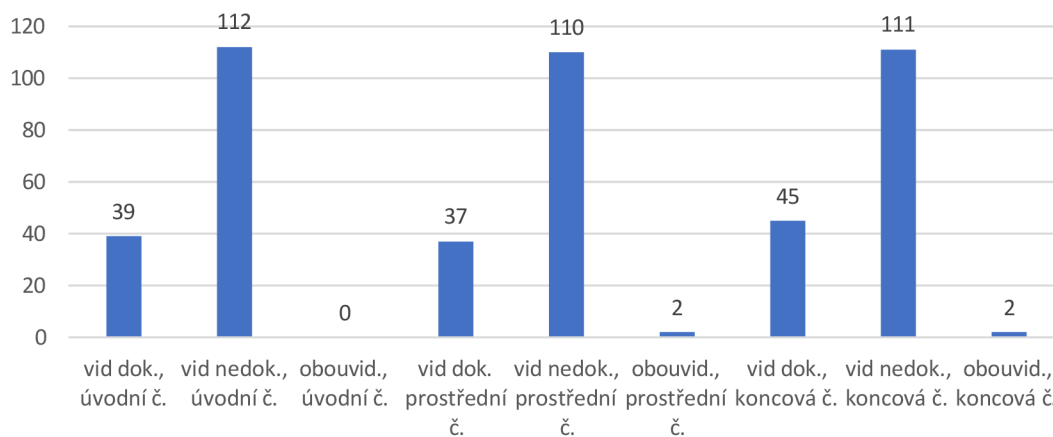
POMĚR PŘECHODNÍKŮ V ZÁVISLOSTI NA VIDU

Graf 15: Poměr přechodníků v závislosti na vidu

Proporce vidů jsou, jak ukazuje graf 16, v jednotlivých částech tisku srovnatelné:

POČET PŘECHODNÍKŮ V JEDNOTLIVÝCH ČÁSTECH TISKU V ZÁVISLOSTI NA VIDU

Graf 16: Počet přechodníků v jednotlivých částech tisku v závislosti na vidu

Co se týče vztahu slovesného vidu a relativního času přechodníků, Dvořák (1970, s. 115) se zmiňuje o tom, že tendence užívat nedokonavých přechodníků minulých

byla již v nejstarším historickém období omezená. Nízká frekvence těchto tvarů souvisí i s nižší frekvencí přechodníků minulých celkově (viz graf 1). Dvořák omezený výskyt těchto konstrukcí přisuzuje faktu, že nedokonavé přechodníky minulé nebyly nikdy převažujícím typem přechodníku, ať s jakoukoli relativněčasovou platností. V našem výzkumu se nedokonavý přechodník minulé objevil pouze jednou, a to v dokladu *[oni] prosivše* M3b. Pro srovnání dodáváme, že přechodníků budoucích (tj. tvarů přechodníku přítomného od dokonavých sloves) máme doloženo celkem 32.

6.7 Otázka různopodmětných přechodníků

Při našem výzkumu jsme v textu narazili i na různopodmětné přechodníkové konstrukce, jak předpokládala naše 8. hypotéza, znějící: „*Budou se vyskytovat zbytky různopodmětných přechodníků*“ (viz kap. 5). V různopodmětných přechodníkových konstrukcích se původce přechodníkového děje nemusí shodovat s podmětem řídicího slovesa (případně jmenného přísudku). Jejich frekvence v nejstarších historických obdobích byla nízká, v období středním různopodmětných přechodníků přibývalo. V nové češtině jsou avšak opět na ústupu (Dvořák, 1970, s.24).

Při excerpci jsme se s tímto jevem střetli poměrně zřídka. Uvedeme tři ilustrativní doklady: *dobré jest člověku ... narodíc se* A7b, v tomto případě jsme podmět přechodníku „člověk“ určili podle smyslu věty. Dalším příklad: *lépe by bylo se nenaroditi neb narodíc se hned umřítí* B2a. I zde jsme podmět „člověk“ určili na základě smyslu věty. Třetí příklad *[oni] myslíc sobě*, kdy jsme podmět určili na základě kontextu celé věty: *víra mnohých klátila se, myslíc sobě, že by to jisté znamení hněvu Božího a jejich zahynutí bylo*. Shodnost různopodmětných přechodníků jsme určovali podle toho, jestli se tvar shodoval s námi určeným podmětem („člověk“, „oni“).

Závěry

Cílem této bakalářské práce bylo analyzování distribuce přechodníkových konstrukcí ve Rvačovského *Knížce zlaté*, která byla vydána roku 1577 tiskařem Fridrichem Milichthalerem.

Excerpci jednotlivých dokladů přechodníkových konstrukcí jsme prováděli manuálně do programu MS Excel. Na základě všech otagovaných dokladů jsme provedli statistické vyhodnocení a následně i detailnější rozbor, při němž jsme vybrané výsledky srovnali s některými korpusy současné češtiny (nereprezentativním SYN v12 a reprezentativními SYN2000 až SYN2020).

Celkově jsme vyexcerpovali 458 dokladů přechodníků. Excerpovali jsme záměrně z počáteční, prostřední a koncové části tisku, abychom ověřili, jestli je proporce typů přechodníků a případně i dalších proměnných srovnatelná. V každé části jsme vyhledali zhruba 150 dokladů. U každého z exemplářů jsme vypsali minimální kontext včetně tvaru přechodníků, otagovali shodnost/neshodnost a určili mluvnické kategorie (číslo, relativní čas /respektive typ přechodníku/, jmenný rod, vid a slovesný rod).

Ve všech třech částech převažovaly tvary přechodníku přítomného, tvoří 372 dokladů z celkových 458. Rozložení přechodníků přítomných v jednotlivých částech tisku můžeme považovat za rovnoměrné (122, 121, 129 dokladů), stejně tak minulých (15, 19, 20 dokladů) i budoucích (14, 9, 9). Přechodníky přítomné dosahují tedy 81 %, zatímco minulé pouze 12 % a budoucí 7 %. Náš předpoklad, že přechodníky přítomné budou mít značnou převahu, byl správný. Nízký výskyt přechodníků minulých byl zajisté ovlivněn žánrem a stylistickými postupy konkrétních děl, ale konfrontace relativní časové platnosti aktivních participií s vidovým významem (Rusoová, 2010, s. 75).

Dále jsme zkoumali, od jakých lemmat jsou jednotlivé typy přechodníků tvořeny. Nejpočetněji zastoupené přechodníky přítomné byly utvořeny od 179 lemmat, minulé od 47 a budoucí od 25. Od některých z nich byl odvozen pouze jeden typ přechodníků, avšak nebylo tomu tak vždy. Některá lemmata, nejtypičtěji *býti*, měla několik dokladů.

Věnovali jsme se i rozložení singulárních a plurálních tvarů přechodníků. Přechodníky jednotného čísla byly zastoupeny početněji než množného jak v celkovém počtu (287 : 171), tak také u jednotlivých typů přechodníků. Také v korpusu SYN v12 a reprezentativních korpusech řady SYN (SYN2020 ad.) převažovaly tvary singuláru.

Další zkoumanou kategorií byl jmenný rod, ve zkoumaném spisu byly nejfrekventovanější přechodníky mužského rodu (403 dokladů), poté ženského (38 dokladů) a nejméně středního (17 dokladů). Nejpočetněji byly zastoupeny singulárové i plurálové tvary mužského rodu u přechodníku přítomného (183, 146 dokladů), pak minulého (41, 12) a budoucího (12, 9). Singulár ženského rodu byl taktéž zastoupen nejčastěji u přechodníků přítomného, poté u budoucího a nejdříve u minulého (25, 7, 3 dokladů). Plurál ženského rodu byl zastoupen pouze u přechodníku přítomného se 3 doklady. Singulár rodu středního byl zastoupen taktéž jen u přechodníku přítomného s 15 doklady, plurál se zde vyskytl 2krát, a to jednou u přechodníku minulého a jednou u budoucího.

Co se týče slovesného rodu, v našem tisku značně převažovaly aktivní tvary přechodníků (92 %) nad pasivními (8 %). Dvořák (1970, s. 128–130) došel k 5% zastoupení pasiv v excerpovaných textech z 16. století, což je výsledek srovnatelný s naším. Pasiva jednotného čísla v *Knížce zlaté* měla slabou převahu nad číslem množným (20 a 17 dokladů), všechna patřila k přechodníku přítomnému.

Dále jsme u přechodníků tagovali shodnost a neshodnost, shodné tvary převažovaly nad neshodnými (276 a 182 dokladů). V rámci dobové produkce 16. století je v tomto díle zastoupení neshodných přechodníků poměrně vysoké. Neshodné tvary se nejčastěji vyskytovaly u přechodníků přítomných, poté minulých a nejméně budoucích (144, 27 a 11 dokladů). Neshodné tvary přechodníků v singuláru maskulina tvoří cca 98 % všech neshodných tvarů přechodníků (tj. obou čísel).

Nedokonavý přechodník se v námi zkoumaném textu objevil 333krát, dokonavý 121krát a obouvidové sloveso 4krát. Ve Dvořákem (1970, s. 106) excerpovaných textech z 16. století se objevilo 3 388 nedokonavých přechodníků a 1 906 dokonavých, v tomto případě byly v našem textu nedokonavé tvary užity relativně častěji. Nedokonavý přechodník minulý se v našem výzkumu objevil pouze jednou, za což může nejspíše nízká frekvence přechodníků minulých celkově.

Na závěr odpovíme na hypotézy formulované v kapitole 5. První hypotéza měla znění: „*Podíl neshodných přechodníků ze všech dokladů v Knížce zlaté [...] nepřesáhne v této tištěné památce 25 %, avšak bude mít nemulovou hodnotu*“. Hypotéza byla vyvrácena, neshodné tvary přechodníků dosáhly poměrně vysoké hodnoty cca 40 % (viz kap. 6.5). Druhá hypotéza zněla: „*Výskyt přechodníků typu odvedv a původně*

kvantitativních dublet typu jsouc(i)/jsuc(i) bude doložen. Tato hypotézu můžeme také vyvrátit, v našem vzorku tyto tvary doloženy nebyly. Třetí měla znění: „*Budou se zde vyskytovat tvary typu dělajíc/nesouc s elizí -e pro plurál všech rodů a tvary typu jsa i jsou pro neutrum sg.*“. Hypotéza se potvrdila jen zčásti: tvary typu *dělajíc/nesouc* s elizí *-e* se zde vyskytují pouze pro plurál maskulin a feminin, u neuter nebyly doloženy (souvisí to nejspíš s celkovou malou četností neuter); tvary typu *jsa i jsouc* u neuter doloženy jsou. Čtvrtá hypotéza zněla: „*V Knížce zlaté [...] se budou nacházet přechodníky budoucí typu přijda.*“ Hypotéza se ukázala jako správná, přechodníky budoucí typu *přijda* jsou v excerptu obsaženy. Pátá hypotéza měla znění: „*Nedokonavé přechodníky typu viděv, slyšev zde budou taktéž zastoupeny.*“ Tuto hypotézu můžeme potvrdit, avšak jen u jediného dokladu (*[oni] prosivše*). Šestá hypotéza zněla: „*Přechodníky minulé budou zastoupeny řádově řidčeji než přechodníky přítomné.*“ Tato hypotéza se potvrdila (viz kap. 6.5). Sedmá hypotéza zněla: „*Zatímco tvary typu nesouc budou někdy užity pro maskulinum sg., tvary typu nesa nebudou užity pro femininum ani neutrum sg. ani plurál, tj. doložena bude jen expanze tvarů s nefinálním tvarotvorným sufixem -c.*“ Hypotéza se potvrdila zčásti: tvary typu *nesouc* pro singulár maskulina jsou dobře doloženy, ojediněle je však doložen také tvar *jsa* pro plurál (*[ti] jsa uprostřed ... smrti čekati musí Bb3*). Osmá hypotéza zněla: „*Budou se vyskytovat zbytky různopodmětných přechodníků.*“ Tuto hypotézu můžeme rovněž potvrdit (viz kap. 6.7). Poslední hypotéza měla znění „*Přechodníky se budou chovat zhruba stejně ve všech třech sledovaných částech tisku.*“ Za potvrzenou ji můžeme považovat u některých proměnných (např. distribuce přechodníků podle jejich typů), avšak u jiných se nepotvrdila (např. shodnost přechodníků v průběhu tisku). K vyhodnocení významnosti rozdílů v chování přechodníků v jednotlivých částech tisku by však bylo nutné užít pokročilejší statistické modely.

Prameny

RVAČOVSKÝ, Vavřinec Leander, *Knížka zlatá* [...]. Olomouc: B. Milichthaler, 1577.

Brno: Moravská zemská knihovna, sign. ST1-0004.796. Knihopis K15126.

Literatura

- BARTOŇ, Tomáš – CVRČEK, Václav – ČERMÁK, František – JELÍNEK, Tomáš – PETKEVIČ, Vladimír, *Statistiky češtiny*. Praha: NLN, 2009.
- BAYEROVÁ, Naděžda, *Gramatická terminologie předobrozenská*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.
- BOROVSKÁ, Hana, *Jazyk a korespondence Humprechta Jana Černína z Chudenic a Zuzany Černínové z Harasova*. Brno: MU, 2013.
- ČEJKA, Mirek – ŠLOSAR, Dušan – NECHUTOVÁ, Jana (eds.), *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno: MU, 1991.
- ČERNÁ, Alena M., *Čeština Daniela Adama z Veleslavína*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2022.
- DITTMANN, Robert et al., *Kralický Nový zákon z roku 1601. Kritická edice s variantami bratrských vydání z let 1564 až 1613*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2023.
- DITTMANN, Robert, Krystalizování biblického stylu ve druhé půli 16. století: čtveroevangelium Bible Melantrichovy a Bible kralické šestidílné. *Listy filologické*, 2021, roč. 144, č. 3–4, s. 405–441.
- DVOŘÁK, Emil, Výklady o přechodníku ve starších mluvnicích českého jazyka. *Slavica Pragensia*, 1968, roč. 10, s. 33–44.
- DVOŘÁK, Emil, *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*. Praha: Univerzita Karlova, 1970.
- GEBAUER, Jan, *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví. II. Časování*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958.
- GEBAUER, Jan, *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: Academia, 2007.
- HUBÁČEK, Jaroslav, Přechodníky v české próze J. A. Komenského. *Listy filologické*, 1998, roč. 121, č. 3–4, s. 276–302.
- KARLÍK, Petr, Přechodník (transgresiv). In: Petr Karlík et al. (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny: A–M, N–Ž*. Praha: NLN, 2016, s. 2183.
- KLIMEŠ, Lumír, Přechodníkové vazby v kronice Jana Norberta Zatočila z Loewenbrugku ve vydání z roku 1685 a 1819. *Listy filologické*, 2009, roč. 132, č. 3–4, s. 379–395.

- Knihopis – soupis českojazyčných tisků do r. 1800.* Dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS> [cit. 20. 9. 2023].
- KOLÁR, Jaroslav – ŠLOSAR, Dušan, Komentář. In: Vavřinec Leander Rvačovský, *Massopust*. Ed. D. Šlosar. Praha: NLN, 2008, s. 543–570.
- KOMÁREK, Miroslav – KOŘENSKÝ, Jan – PETR, Jan et al., *Mluvnice češtiny II*. Praha: Academia, 1986.
- KOMÁREK, Miroslav, *Dějiny českého jazyka*. Ed. O. Bláha. Brno: Host, 2012.
- KUČERA, Karel, *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*. Praha: UK, 1983.
- KYAS, Vladimír, Přechodník minulý v Blahoslavově Novém zákoně. In: Václav Machek (ed.), *Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka*. Praha: SPN, 1958, s. 249–254.
- LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav, *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- NEJEDLÝ, Petr et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2012– [citován stav z 5. 3. 2024]. Dostupné z WWW: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.
- OBERPFCALCER, František, *Jazyk knih černých, jinak smolných*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1935.
- RUSOOVÁ, Tereza. *Přechodníky v barokní češtině*. Brno: FF MU, 2010 [nepublikovaná diplomová práce].
- RVÁČOVSKÝ, Vavřinec Leander, *Massopust*. Ed. D. Šlosar. Praha: NLN, 2008.
- Social Science Statistics*. Dostupné na <<https://www.socscistatistics.com/tests/>> [cit. 25. 1. 2024].
- TRÁVNÍČEK, František, *Historická mluvnice československá. Úvod, hláskosloví a tvarosloví*. Praha: Melantrich, 1935.
- UBLOVÁ, Veronika, *Mluvená čeština 16. a 17. století v korespondenci a rodinných pamětech*. České Budějovice: FF JU, 2011 [nepublikovaná diplomová práce].

Příloha

Excerpce byla realizována manuálně a zpracována v programu MS Excel. Celá verze přílohy je přiložena ve zvláštním souboru. Pro přehlednost a snadnou orientaci uvádíme značkování excerpt v jednotlivých sloupcích:

část tisku: úvodní část = 0; prostřední část = 1; koncová část = 2

typ přechodníku: přítomný = 0; minulý = 1; budoucí = 2

číslo: singulár = 0; plurál = 1

jmenný rod: mužský = M; ženský = F; střední = N

slovesný rod: aktivum = 1; pasivum = 0

shodnost přechodníku: shodný = 1; neshodný = 0

slovesný vid: nedokonavý = 1; dokonavý = 0; obouvidové sloveso = 2